มงแตนญ์กับศิลปะในการใช้ชีวิต

ทัศนีย์ นาควัชระ[1]

บทคัดย่อ

มิแชล เดอ มงแตนญ์ เป็นนักเขียนชาวฝรั่งเศสผู้มีชื่อเสียงโดดเด่นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 หรือปลายยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการของฝรั่งเศส ในบทนิพนธ์ว่าด้วยประสบการณ์ชีวิต *(Les Essais)* (ค.ศ. 1580 และ ค.ศ. 1588) ซึ่งเป็นงานวรรณกรรมเชิงอัตชีวประวัติ เราจะเห็นได้ว่ามงแตนญ์เป็นผู้ประสบความสำเร็จในการวางตนให้อยู่รอดปลอดภัยในสถานการณ์คับขันรอบข้างระหว่างสงครามศาสนา อีกทั้งยังสามารถใช้ชีวิตด้วยความรื่นรมย์จวบจนวาระสุดท้ายของชีวิต ศิลปะการใช้ชีวิตของเขาจึงเป็นสิ่งที่ควรค่าแก่การศึกษาวิเคราะห์ เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตในโลกปัจจุบันที่ประสบความผันผวนและความขัดแย้งอันรุนแรง

จากการศึกษาวิเคราะห์ศิลปะการใช้ชีวิตของมงแตนญ์ เราจะเห็นได้ว่าประการแรกนักเขียนผู้นี้ใช้ชีวิตอย่างอิสระภายใต้กรอบประเพณี การใฝหาอิสรภาพของมงแตนญ์จะดำเนินควบคู่ไปกับความเป็นผู้อนุรักษ์นิยม ประการที่สอง เขาใช้ทางสายกลางทั้งในชีวิตส่วนตัวและชีวิตการทำงานด้วยการเลี่ยงการทวนกระแสโลก ไม่วางตนสูงส่งเหนือผู้อื่น อนึ่งการยึดหลักทางสายกลางทำให้เขาเป็นผู้เจรจาความเมืองในระหว่างสงครามศาสนาที่ประสบความสำเร็จอย่างสูง ประการที่สาม มงแตนญ์ใช้เวลาชั่วชีวิตไปในการแสวงหาความรู้ อันเป็นทางสร้างขันติธรรมเพื่อนำไปสู่สำนึกในภราดรภาพของมวลมนุษย์ ท้ายที่สุด เขาเผชิญความทุกข์อันเนื่องมาจากความป่วยไข้และความชราภาพ รวมทั้งความตายที่ย่างใกล้เข้ามาด้วยจิตใจที่เข้มแข็ง ด้วยตระหนักดีว่าเขาได้บรรลุจุดหมายปลายทางในชีวิต คือการทำหน้าที่ของมนุษย์อย่างสมบูรณ์ และได้ใช้ชีวิตอย่างคุ้มค่าเพราะได้ตักตวงความรื่นรมย์ของชีวิตตามครรลองของธรรมชาติอย่างเต็มอิ่มจนชีวิตนี้ไม่เหลือสิ่งใดให้ห่วงหา นับได้ว่าความสำเร็จในชีวิตของเขาเป็นผลสืบเนื่องมาจากการใช้ศิลปะในการดำเนินชีวิตดังกล่าวข้างต้นนั่นเอง

คำสำคัญ : มงแตนญ์ ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ บทนิพนธ์ว่าด้วยประสบการณ์ชีวิต อัตชีวประวัติ ศิลปะการใช้ชีวิต

---

[1]D.E.S (Lettres Modernes) ศาสตราจารย์ วิชาภาษาตะวันตก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Montaigne and the Art of Living

Tasanee Nagavajara[1]

Abstract

Michel de Montaigne ranks as one of the foremost writers of the late 16th century or late Renaissance period in France. His **Essays** (1580 & 1588), an autobiographical work, testify to his worldly wisdom in steering his way through the conflicts of religious wars and managing to live a fairly happy life. Montaigne's art of living deserves serious study which might benefit our modern world beset by rapid changes and deep-rooted conflicts.

In analysing Montaigne's life, we can first discern that he could live rather freely within the bounds of tradition, his quest for freedom being well harmonized with a conservative bent. Secondly, he steered a middle course both in his private life and in his work, always circumspect in not opposing the mainstream or placing himself above others. His moderation enabled him to act as a successful mediator in the religious wars. Thirdly, his entire life was devoted to a constant quest for knowledge, for tolerance and brotherhood among fellow-human beings. Last but not least, he undauntingly braved all sufferings coming from illness, old age and impending death, fully conscious that he had achieved his aim in life, in fulfilling the mission of a human being, a life well lived and fully enjoyed in perfect harmony with nature. Hence, there was nothing more to cling to. One may conclude that Montaigne's success in life was due to his mastery of the art of living.

Key Words : Montaigne, Renaissance, essays, autobiography, art of living

[1]D.E.S (Lettres Modernes); Professor of French, Department of Western Languages, Faculty of Arts, Chulalongkorn University

มงแตนญ์กับศิลปะในการใช้ชีวิต

ทัศนีย์ นาควัชระ

มิแชล เดอ มงแตนญ์ (Michel de Montaigne) เป็นนักเขียนชาวฝรั่งเศส มีชีวิตอยู่ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 หรือในปลายยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการของฝรั่งเศส ผลงานของเขาที่ชื่อ **Les Essais** ซึ่งจะใช้คำแปลภาษาไทยว่า**บทนิพนธ์ว่าด้วยประสบการณ์ชีวิต** เป็นงานวรรณกรรมเชิงปรัชญาเรื่องแรกของฝรั่งเศสที่เขียนด้วยภาษาประจำชาติคือภาษาฝรั่งเศส ก่อนหน้านี้ งานเชิงปรัชญาจะเขียนเป็นภาษาละติน เพราะถือว่าเป็นวิทยาการที่สูงส่งควรค่าแก่ผู้อ่านที่มีความรู้สูง ไม่สมควรจะใช้ภาษาประจำชาติซึ่งถือว่าเป็นภาษาชาวบ้าน (langue vulgaire) จาก **Les Essais** มงแตนญ์ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้วางรากฐานแนวการศึกษาปรัชญาเชิงวิจารณ์ โดยเริ่มจากการที่มนุษย์เกิดความสงสัยใคร่รู้สภาวะของตนเอง พร้อมกันนั้นก็ใช้สติปัญญาวิพากษ์วิจารณ์ความหมายของชีวิต โดยกำหนดให้ตนเองเป็นตัวแทนของมนุษยชาติ

สำหรับเรื่อง **Les Essais** นั้น มาจากคำว่า l'essai ซึ่งมีความหมายว่างานเขียนที่ผู้แต่งกำลังอยู่ในระหว่างการฝึกหัดแสดงความคิดเห็น การฝึกหัดครั้งหนึ่ง ๆจึงเสมือนการร่างงานเขียนชิ้นนั้น ซึ่งจะต้องนำมาทบทวน แก้ไข เพิ่มเติมให้สมบูรณ์หรือฟังคำวิพากษ์วิจารณ์ เพื่อนำข้อคิดเห็นของผู้อื่นมาปรับปรุงงานให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และนักเขียนมีเสรีภาพที่จะนำหัวข้อที่ตนสนใจมาฝึกแสดงความคิดเห็นเช่นชีวิตมนุษย์หรือชีวิตของนักเขียนเอง อนึ่ง เราไม่อาจจัด *"งานฝึกหัด"* (l'essai) ให้อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ทางวรรณศิลป์ประเภทใดประเภทหนึ่งได้ ทั้งนี้เพราะ *"งานฝึกหัด"* จะมีลักษณะเฉพาะตัวคือเขียนวกไปวนมา สุดแต่ความคิดจะพาไป บางครั้งดูราวกับว่าผู้แต่งมีความคิดฟุ้งซ่าน แต่ในความวกวนเวียนของแต่ละบทแต่ละตอน แก่นสาระเชิงปรัชญาที่ผู้แต่งต้องการสื่อแก่ผู้อ่านจะปรากฏอยู่เสมอ แต่เราต้องอ่านอย่างพินิจพิเคราะห์และมีสมาธิเพื่อที่จะติดตามความคิดของผู้แต่งให้ได้ ดังที่มงแตนญ์กล่าวไว้ว่า *"ผู้อ่านที่เกียจคร้านย่อมไม่อาจติดตามความคิดของข้าพเจ้าได้ ซึ่งไม่ใช่ความผิดของข้าพเจ้า"*

Les Essais แบ่งออกเป็นสามเล่ม มงแตนญ์เขียนสองเล่มแรกตั้งแต่ปีค.ศ.1572 แต่จัดพิมพ์ในปีค.ศ.1580 เล่มที่หนึ่งมี 57 บท และเล่มที่สองมี 37 บท ส่วนเล่มที่สามซึ่งจัดพิมพ์รวมกับสองเล่มแรกในปีค.ศ.1588 มี 13 บท แต่ละบทของเล่มนี้จะมีความยาวกว่าสองเล่มแรก ในบทต้น ๆของเล่มที่หนึ่งและเล่มที่สองจะเป็นการประมวลความคิดเชิงปรัชญา สังคมและการเมืองของนักเขียนกรีก-โรมันที่เขาสนใจ พร้อมกันนั้นมงแตนญ์ก็แสดงความคิดเห็นส่วนตัวของเขาเพิ่มเติม แต่ในบทท้าย ๆของเล่มที่สองรูปแบบการเขียนได้แปรเปลี่ยนไป โดยที่นักเขียนต้องการพรรณนาภาพตนเอง (auto-portrait) ดังที่เขาได้เกริ่นเอาไว้ในบทนำว่าเขาต้องการให้ผู้อ่านเห็นภาพของผู้แต่งอย่างกระจ่างชัด ทั้งนี้เพราะ *"ข้าพเจ้าวาดภาพตัวเอง"* และ *"ตัวตนของข้าพเจ้าคือเนื้อหาของหนังสือเล่มนี้"* ส่วนในเล่มที่สามนั้นมงแตนญ์ใช้สรรพนามบุรุษที่หนึ่งตลอดเล่ม กล่าวได้ว่าตัวตนของผู้แต่งปรากฏต่อสายตาของผู้อ่านอย่างชัดแจ้ง ไม่ว่าจะอยู่ในเหตุการณ์ช่วงต่าง ๆของชีวิต เช่นการเดิน

ทางท่องเที่ยว ประสบการณ์ชีวิตการทำงานในตำแหน่งมุขมนตรีแห่งเมืองบอร์โดซ์ การหนีภัยกาฬโรคระบาด การป่วยเป็นโรคนิ่วในกระเพาะปัสสาวะ การใช้ชีวิตในยามชรา เป็นต้น นอกเหนือจากการวิเคราะห์ตัวเองอย่างเปิดเผย เขายังได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับชีวิตในเรื่องความทุกข์ ความสุข ความชราอย่างเปิดเผยและท้าทาย เขากล่าวว่า

> *"ข้าพเจ้าเปิดเผยตนเองทั้งในท่ายืน ท่านอน ทั้งด้านหน้า ทั้งด้านหลัง ด้านขวา ด้านซ้าย ทั่วทั้งเนื้อทั้งตัวของข้าพเจ้า"* [1]

ในบทสุดท้ายของ **Les Essais** มงแตนญ์ได้ย้ำถึงวัตถุประสงค์ดังกล่าวอีกครั้งหนึ่งว่า

> *"ข้าพเจ้าศึกษาวิเคราะห์ตนเองยิ่งกว่าอื่นใดทั้งนี้ข้าพเจ้าได้ถอดทั้งใจกายเอาไว้ในหนังสือเล่มนี้"* [2]

เป็นที่น่าสังเกตว่า การศึกษาวิเคราะห์ตนเองซึ่งเป็นปัจเจกบุคคลใน **Les Essais** นั้น แท้ที่จริงแล้วเป็นการศึกษาวิเคราะห์มนุษย์ทั่วไป ทั้งนี้เพราะ *"ลักษณะทั้งมวลในธรรมชาติ ของมนุษย์ย่อมพบได้ในปัจเจกบุคคล"* [3] นับตั้งแต่บทแรก ๆของ **Les Essais** เราจะพบว่ามงแตนญ์ใช้คำว่า "มนุษย์" แทนตนเองตลอดเวลา จะเห็นได้ว่างานวรรณกรรมที่มีรูปแบบของอัตชีวประวัติ (autobiographie) บันทึกความทรงจำ (mémoire) หรือการพรรณนาภาพผู้แต่ง (autoportrait) ได้ขยายขอบเขตไปสู่การศึกษาสภาวะชีวิตของมนุษยชาติในบริบทของประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองในยุคนั้นโดยปริยาย ดังที่เขาได้กล่าวว่า *"หัวข้อที่ข้าพเจ้าศึกษานั้นคือมนุษย์"* อีกประการหนึ่ง ภาพของมนุษย์ที่เขานำมาศึกษาวิเคราะห์หรือนัยหนึ่งตัวเขาเองนั้น มิใช่มนุษย์ที่สูงส่งราวกับเทพบุตรหรือวีรบุรุษหรือนักบุญ แต่ก็ไม่ต่ำช้าสามานย์เป็นมนุษย์ธรรมดาสามัญ ไม่ดีไม่เลวเกินไป ซึ่งแตกต่างจากพวกนักสั่งสอนศีลธรรม นักบันทึกความทรงจำ นักปรัชญาซึ่งมักเสนอภาพของบุคคลผู้มีชื่อเสียงมีเกียรติยศสูงส่ง บุคคลเหล่านี้ล้วนแล้วแต่สวมหน้ากากรูปแบบต่าง ๆตามสถานภาพทางสังคมของแต่ละบุคคล แต่ถ้าถอดหน้ากากของคนเหล่านั้นออกแล้ว เราจะมองเห็นแก่นแท้ที่เป็นลักษณะสากลของมนุษย์ทั่วไป เมื่อมงแตนญ์กล่าวถึงตนเอง เขาจึงใช้คำว่า *"ตัวตนของข้าพเจ้าที่เป็นสากล"* (mon être universel)

การวิเคราะห์ตนเองอย่างเปิดเผยใน **Les Essais** ทำให้งานวรรณกรรมเรื่องนี้เป็นแหล่งข้อมูลที่มีคุณค่ายิ่งในการศึกษาเกี่ยวกับชีวิตของมงแตนญ์ในแง่มุมต่างๆรวมไปถึงศิลปะการใช้ชีวิตของเขา แต่ก่อนที่เราจะศึกษาวิเคราะห์งานวรรณกรรมซึ่งสะท้อนภาพนักเขียนผู้เผชิญภัยพิบัติในสงครามศาสนาเกือบตลอดชีวิต อีกทั้งยังดำรงตำแหน่งสำคัญทางการเมืองการปกครองอีกด้วย เราจำเป็นต้องศึกษาเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ในยุคนี้ ได้แก่สงครามศาสนาในประเทศฝรั่งเศส รวมทั้งบทบาทและความสำคัญของตำแหน่งมุขมนตรีแห่งเมืองบอร์โดซ์ (Le Maire de Bordeaux) ซึ่งมงแตนญ์ดำรงตำแหน่งนี้อยู่สองวาระเพื่อปูพื้นฐานในการศึกษาศิลปะการใช้ชีวิตของมงแตนญ์ในลำดับต่อไป

สงครามศาสนาในประเทศฝรั่งเศส

คริสต์ศาสนานิกายกัลวินิสซึ่ม[4] (Calvinism) ซึ่งเกิดจากการปฏิรูปศาสนาได้แพร่หลายไปทั่วชนทุกชั้นในสังคมฝรั่งเศส ซึ่งทำให้ความบาดหมางระหว่างชาวฝรั่งเศสที่นับถือศาสนานิกายโรมันคาทอลิกกับฝ่ายศาสนาปฏิรูปหรือพวกโปรแตสแตนท์ทวีความรุน-

แรงยิ่งขึ้น พวกเจ้านายที่มีอำนาจในยุคนั้นหลายคนได้เปลี่ยนศาสนามานับถือศาสนานิกายใหม่นี้หลายคน เช่น อองตวน เดอ บูร์บง (Antoine de Bourbon) กษัตริย์แห่งนาวาร์ [5] นับตั้งแต่ปีค.ศ.1562 จนกระทั่งถึงปีค.ศ.1598 รวมระยะเวลากว่า 35 ปี ได้เกิดสงครามศาสนาขึ้น 8 ครั้งตามเมืองต่าง ๆทั่วประเทศ บางครั้งก็มีการทำสัญญาสงบศึกชั่วคราว ผู้นำในการรบทั้งสองฝ่ายซึ่งเป็นเจ้านายผู้มีอำนาจได้สิ้นชีวิตทั้งในสนามรบบ้าง หรือในการลอบสังหารบ้าง ผู้นำที่สืบทอดอำนาจต่อมาก็รบพุ่งกันต่อไป การสังหารหมู่พวกโปรแตสแตนท์ในวันฉลองนักบุญบาร์เตเลอมี [6] (Le massacre de la Saint-Barthélemy) ในปีค.ศ.1572 ได้โหมความเป็นปฏิปักษ์และความกระหายใคร่ทำลายล้างระหว่างสองฝ่ายให้รุนแรงยิ่งขึ้นหลังจากนั้น พวกคาทอลิกหัวรุนแรงได้จัดตั้งสันนิบาตคาทอลิก (La ligue) ขึ้นโดยมีขุนนางตระกูลกีส (Les Guise) เป็นผู้นำ โดยประกาศหลักการว่าจะป้องกันและรักษาคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิกให้ดำรงอยู่สืบไปด้วยการทำลายล้าง พวกนอกศาสนาทั้งในและนอกฝรั่งเศสให้สิ้นสูญ รวมทั้งเพื่อทอนอำนาจกษัตริย์แห่งฝรั่งเศสคือกษัตริย์อองรีที่สาม ซึ่งดำเนินนโยบายประนีประนอมกับพวกโปรแตสแตนท์

อนึ่ง การที่กษัตริย์แห่งฝรั่งเศสไม่มีรัชทายาท อองรี เดอ นาวาร์ พระญาติสนิทจึงมีสิทธิ์ที่จะเป็นผู้สืบราชสมบัติตามกฎแห่งการสืบสันตติวงศ์ แน่นอนที่ประชาชนชาวฝรั่งเศสย่อมไม่อาจยอมรับกษัตริย์ที่เป็นผู้นำฝ่ายโปรแตสแตนท์ได้ ด้วยเหตุดังกล่าว พวกตระกูลกีสจึงฉวยโอกาสช่วงชิงอำนาจกษัตริย์โดยใช้การต่อสู้เพื่ออุดมการณ์ทางศาสนามาบังหน้าจะเห็นได้ว่าสงครามศาสนามิได้จำกัดขอบเขตอยู่ที่ความขัดแย้งทางศาสนาเท่านั้น แต่ได้ลุกลามไปสู่การช่วงชิงอำนาจทางการเมือง จนเราไม่สามารถแยกได้ว่าพวกคาทอลิกกำลังทำลายล้างศัตรูทางการเมืองหรือจะทำลายศาสนานิกายใหม่กันแน่ จะเห็นได้ว่า สงครามศาสนาได้กลายเป็นสงครามกลางเมืองและขยายออกไปนอกประเทศ จนถึงกับต่างฝ่ายต่างก็มีพันธมิตรต่างชาติมาสนับสนุนฝ่ายคาทอลิกได้รับการสนับสนุนจากกษัตริย์สเปนและชาวซาวัวในอิตาลี ส่วนฝ่ายโปรแตสแตนท์ก็มีอังกฤษ ฮอลแลนด์และเยอรมันเป็นพันธมิตรซึ่งความจริงพันธมิตรทั้งสองฝ่ายล้วนแล้วแต่เป็นศัตรูทางการเมืองที่น่ากลัวของฝรั่งเศสทั้งสิ้น นับว่าประเทศฝรั่งเศสกำลังเผชิญกับภยันตรายรอบข้างไม่รู้ว่าวันใดจะตกเป็นเหยื่อของศัตรูที่สวมบทบาทเป็นพันธมิตรเหล่านี้ ทั้งนี้เพราะกองทัพต่างชาติเหล่านี้ได้ทำการรบพุ่งกันในดินแดนฝรั่งเศสตามคำขอร้องของชาวฝรั่งเศสเพื่อประหัตประหารชาวฝรั่งเศสด้วยกันเอง

ในขณะที่สงครามศาสนากำลังดำเนินต่อไป ความปั่นป่วนวุ่นวายในเมืองหลวงก็ทวีถึงขีดสุด ผู้คนหลายพวกหลายเหล่า เช่นพวกพระ ชนชั้นกลางหัวรุนแรง ก็ได้จัดตั้งสันนิบาตคาทอลิกขึ้นหลายกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อต่อต้านกษัตริย์อองรีที่สามซึ่งเป็นที่เกลียดชังของประชาชน ในขณะที่อองรี เดอ กีส หนึ่งในสามพี่น้องตระกูลกีสได้รับการยกย่องเชิดชูจากชาวฝรั่งเศสให้เป็นวีรบุรุษของชาติ เนื่องด้วยเป็นนักรบเก่งกล้าสามารถเอาชนะพวกโปรแตสแตนท์ชาวเยอรมันได้ ในปีค.ศ.1588 ปารีสตกอยู่ใต้เงื้อมมือของพวกสันนิบาตคาทอลิกซึ่งมีเป้าหมายจะบุกรุกพระราชวังลูฟร์อันเป็นที่ประทับของกษัตริย์ ในที่สุด กษัตริย์ต้องขอความช่วยเหลือจากอองรี เดอ กีสให้ช่วยบรรเทาความรุนแรงร้ายกาจของสถานการณ์บ้านเมือง ซึ่งทำให้ประชาชนยกย่องชื่นชมผู้นำฝ่ายสันนิบาตคาทอลิกยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม นับว่าเป็นอันตรายต่อราชบัลลังก์ของ

กษัตริย์อองรีที่สามยิ่งนัก และแล้ววาระสุดท้ายของ อองรี เดอ กีสก็มาถึง เขาได้ถูกลวงมาสังหารที่ปราสาทบลัวส์ (Blois) โดยบัญชาของกษัตริย์ หลังจากนั้น ได้มีการสังหารมารดา น้องชายและญาติพี่น้องตระกูลกีสคนอื่น ๆอีกเป็นจำนวนมาก

อย่างไรก็ตาม การสังหารพวกตระกูลกีสก็มิได้ทำให้สันนิบาตคาทอลิกสลายตัวไปแต่อย่างใด จะเห็นได้ว่าประชาชนได้ลุกฮือต่อต้านกษัตริย์ ขบวนการสันนิบาตคาทอลิกได้ขยายตัวออกไปยังหัวเมืองต่าง ๆ อาจจะกล่าวได้ว่า ในขณะนั้นอำนาจของกษัตริย์แห่งฝรั่งเศสได้ถูกลิดรอนจนหมดสิ้น พระองค์พยายามที่จะประคองสถานภาพการเป็นกษัตริย์เอาไว้ด้วยการผูกสัมพันธไมตรีกับอองรี เดอ นาวาร์ ซึ่งเป็นนักรบที่เก่งกล้าและเป็นรัชทายาทของราชบัลลังก์ฝรั่งเศสด้วย แต่ในที่สุดกษัตริย์อองรีที่สามก็ถูกจาคส์ เคลมองต์ (Jacques Clément) พระนิกายโดมินิกันหัวรุนแรงลอบสังหารที่ปราสาทแซงต์-คลูด์ (Saint-Cloud) ในวันที่ 1 สิงหาคม ค.ศ.1589

การที่อองรี เดอ นาวาร์ผู้สืบราชสมบัติต่อจากกษัตริย์อองรีที่สามไม่เป็นที่ยอมรับของประชาชน เนื่องจากพระองค์นับถือศาสนานิกายโปรแตสแตนท์ พระองค์จึงต้องทำสงครามศาสนาต่อไป ทั้งสองฝ่ายผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ อองรี เดอ นาวาร์พยายามยึดหัวเมืองรอบนอกเพื่อปิดล้อมปารีสซึ่งเป็นฐานกำลังของฝ่ายตรงข้าม ในระยะนั้นได้มีความพยายามที่จะเสนอให้เจ้านายแห่งราชวงศ์วาลัวส์หลายองค์สืบราชสมบัติเป็นกษัตริย์ฝรั่งเศส อย่างไรก็ตาม พวกคาทอลิกจำนวนหนึ่งเริ่มเบื่อหน่ายที่จะทำสงครามยืดเยื้อและคิดที่จะยอมรับอองรี เดอ นาวาร์เป็นกษัตริย์ฝรั่งเศส ซึ่งพวกสันนิบาตคาทอลิกก็ทำการต่อต้านอย่างเต็มที่ แต่คนเหล่านี้ก็เริ่มสูญเสียความนิยมจากประชาชนไปบ้างแล้ว ท่ามกลางความขัดแย้งที่ไม่สามารถหาข้อยุติได้นั้น ทุกฝ่ายก็ตกตะลึงพรึงเพริดกับการประกาศของอองรี เดอ นาวาร์ว่า พระองค์ยอมเปลี่ยนศาสนาจากนิกายโปรแตสแตนท์มาเป็นนิกายโรมันคาทอลิก หลังจากการประกอบพิธีราชาภิเษกที่มหาวิหารเมืองชารตร์ (Chartres) ภารกิจของกษัตริย์พระองค์ใหม่คือกษัตริย์อองรีที่สี่ (Henri IV) ได้แก่การสงบศึกและการสร้างสมานฉันท์ระหว่างคนในชาติขึ้น ผลงานสำคัญของพระองค์คือการประกาศกฤษฎีกาแห่งนองต์ (Edit de Nantes) เพื่อสร้างความประนีประนอมระหว่างชาวฝรั่งเศสที่นับถือคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิกกับผู้ที่นับถือคริสต์ศาสนานิกายโปรแตสแตนท์ เพื่อให้ทั้งสองฝ่ายสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

มงแตนญ์กับสงครามศาสนา

มงแตนญ์เป็นผู้หนึ่งที่ได้ร่วมในความทุกข์เข็ญกับชาวฝรั่งเศสระหว่างสงครามการเมือง นับตั้งแต่เริ่มเกิดความขัดแย้งทางศาสนา มงแตนญ์ในฐานะผู้พิพากษาแห่งศาลสถิตยุติธรรมเมืองบอร์โดซ์ก็ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินคดีความต่าง ๆที่เกิดขึ้นระหว่างสองฝ่าย แต่ในช่วงเวลาที่เกิดการสังหารหมู่ในวันฉลองนักบุญบาร์เตเลอมีในปีค.ศ.1572 นั้น มงแตนญ์ได้อำลาชีวิตผู้พิพากษาเพื่อกลับมาใช้ชีวิตอย่างอิสระ ณ ปราสาทมงแตนญ์มาสองปีแล้ว แม้ว่าจะใช้ชีวิตสันโดษทุ่มเทเวลาให้กับการเขียนหนังสือ เขาก็มีภารกิจสำคัญเป็นคนกลางเจรจาไกล่เกลี่ยระหว่างกษัตริย์อองรีที่สามกับกษัตริย์อองรี เดอ นาวาร์ ทั้งนี้เพราะเขามีความใกล้ชิดสนิทสนมกับกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ยิ่งกว่านั้น ในขณะที่เขาดำรงตำแหน่งมุขมนตรีแห่งเมืองบอร์โดซ์ทั้งสองวาระนั้น เขาต้องปฏิบัติหน้าที่อันยากลำบากเพื่อต่อต้านสันนิบาตคาทอลิกไม่ให้เข้ายึด

เมืองบอร์โดซ์อันเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญระหว่างอาณาเขตของพวกคาทอลิกกับพวกโปรแตสแตนท์ โดยร่วมมือกับมาติยง(Matignon) ข้าหลวงแห่งแคว้นกุยแยน (Guyenne) ผู้แทนของกษัตริย์ฝรั่งเศส จนในที่สุด เขาก็สามารถรักษาเอกราชของเมืองบอร์โดซ์เอาไว้ได้ ชั่วชีวิตของมงแตนญ์เขาไม่เคยได้ชื่นชมกับสันติภาพทั้งนี้เพราะสงครามศาสนายังคงยืดเยื้อต่อไป สร้างความลำบากยากแค้นให้แก่ประชาชนอย่างแสนสาหัส บ้านเรือน ทรัพย์สินของราษฎร โบสถ์วิหารถูกทั้งพวกสันนิบาตคาทอลิกและทั้งพวกโปรแตสแตนท์เข้าทำลายอย่างย่อยยับ ในสภาวะที่บ้านเมืองระส่ำระสายเช่นนี้ ไม่มีผู้ใดจะคิดทำมาหากิน มัวแต่คิดจะหลบภัยสงคราม นอกจากการสูญเสียชีวิตเลือดเนื้อของชนชาติเดียวกันแล้ว สงครามกลางเมืองยังสร้างความหายนะทางจิตวิญญาณ เนื่องจากสงครามได้เบนเบี่ยงจากอุดมการณ์ทางศาสนามาเป็นความมักใหญ่ใฝ่สูง แย่งชิงอำนาจทางการเมือง ทำให้คู่ปรปักษ์กระทำทุกวิถีทางที่จะให้บรรลุเป้าหมายของตน คนเหล่านี้เต็มไปด้วยความทะเยอทะยาน ละโมบโหดร้าย ทรยศคดโกง อาฆาตเคียดแค้น แต่อ้างเอาความยุติธรรมและศรัทธาในศาสนามาบังหน้า สิ่งที่น่าเศร้าใจก็คือความชั่วร้ายได้กระจายพิษสงไปทั่ว จนกลายเป็นสิ่งธรรมดาในชีวิตประจำวัน คนดี ๆจำนวนมากก็ถูกสถานการณ์กลืนกินจนหมดสิ้น ไม่เหลือผู้ที่ประชาชนสามารถจะมอบความไว้วางใจให้เยียวยาแก้ไขความเลวร้ายที่เกิดขึ้นได้ มงแตนญ์ประณามยุคสมัยของตนว่าเป็นยุคที่เหลวแหลกฟอนเฟะ ความชั่วร้ายกลายเป็นความถูกต้องตามกฎหมาย เช่นการไต่สวนด้วยการทรมานจำเลยให้รับสารภาพ คนที่ฆ่าฟันเพื่อนร่วมชาติและเหยียบย่ำศาสนากลับกลายเป็นคนดีมีเกียรติยศ สังคมยุคนี้เป็นสังคมที่ไร้สัจจะ การโกหกพกลม การหลอกลวงนั้นเป็นสิ่งที่ใคร ๆก็ปฏิบัติกันอยู่ทั่วไป เพราะต่างรักษาผลประโยชน์ของตนด้วยการเสแสร้งผสมกับความเท็จ มงแตนญ์ได้ย้ำถึงมหันตภัยของสงครามกลางเมืองครั้งนี้ว่า

> *"โอ้ สงครามที่สุดแสนจะเลวร้าย สงครามอื่นนั้นเพียงแต่เป็นการรบพุ่งกับศัตรูภายนอก แต่ในสงครามครั้งนี้ เพื่อนร่วมชาติต่างประหัตประหารกันเอง เป็นสงครามที่ทำลายล้าง ฆ่าฟันกันด้วยพิษร้ายในตัวเอง ช่างเป็นสิ่งที่เลวร้ายและบ่อนทำลายจนมีแต่ความสูญเสีย เสมือนหนึ่งว่าเป็นการแล่เนื้อเถือหนังตัวเองด้วยความโกรธแค้น"*[7]

ถ้าจะเปรียบประเทศฝรั่งเศสในยุคนี้ว่าเป็นเรือที่แล่นอยู่ในมหาสมุทร เรือลำนี้ก็ถูกคลื่นลมและคนถือหางเสือกระชากไปมาในทิศทางตรงกันข้าม จนถึงกาลแตกทำลายอย่างน่าอนาถ[8]

มุขมนตรีแห่งเมืองบอร์โดซ์

มงแตนญ์ได้รับเลือกเป็นมุขมนตรีแห่งเมืองบอร์โดซ์ในปีค.ศ.1580 เมื่อเขามีอายุได้ 47 ปี ขณะที่เขากำลังพักผ่อนอยู่ ณ บ่อน้ำแร่แห่งหนึ่งในอิตาลี เขาได้รับจดหมายแจ้งข่าวว่าได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งมุขมนตรีแห่งเมืองบอร์โดซ์ อันที่จริง เขาไม่มีความกระตือรือร้นที่จะรับตำแหน่งอันสูงส่งนี้แม้แต่น้อยแต่ไม่อาจขัดพระประสงค์ของกษัตริย์อองรีที่สามที่ทรงขอร้องเขาเป็นการส่วนพระองค์ อีกสองเดือนต่อมา เขาจึงเดินทางกลับมารับตำแหน่ง ก่อนอื่นผู้เขียนใคร่ขอกล่าวถึงอำนาจหน้าที่และภารกิจของมุขมนตรี (Le Maire) แห่งเมืองบอร์โดซ์ในยุคนั้น เพื่อเป็นแนวทางให้เข้าใจถึงความสำคัญของตำแหน่งดังกล่าว ประการแรกผู้มีสิทธิ์รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งนี้ต้อง

เป็นขุนนางที่สืบเชื้อสายนักรบ ส่วนคณะบุคคลที่มีหน้าที่ออกเสียงเลือกตั้งประกอบด้วยตัวแทนจากขุนนาง นักกฎหมายและพ่อค้ารวม 6 คน ตำแหน่งนี้มีวาระ 2 ปี มุขมนตรีมีอำนาจหน้าที่รับผิดชอบครอบคลุมกว้างขวาง นอกจากอำนาจบริหารในเขตเทศบาลแล้ว เขายังมีอำนาจแต่งตั้งข้าราชการ รับผิดชอบด้านคดีอาญาและรักษาความสงบในเมือง เป็นต้น ส่วนภารกิจที่ยากยิ่งของมุขมนตรีคือความพยายามรักษาสิทธิ์ของเมืองบอร์โดซ์เอาไว้ให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่ขณะเดียวกัน ก็ต้องยอมรับอำนาจรัฐบาลกลาง นั่นก็คือเขาต้องทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างชาวเมืองบอร์โดซ์กับอำนาจกษัตริย์ของรัฐบาลกลางที่ปารีส [9]

เพราะเหตุใดมงแตนญ์จึงได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งสำคัญตำแหน่งนี้ มงแตนญ์ได้เขียนออกตัวเกี่ยวกับเรื่องนี้ใน **Les Essais** ว่าน่าจะเป็นเพราะบิดาของเขาซึ่งเคยทำงานในหน้าที่มุขมนตรีมาก่อนได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างดีเยี่ยม เขาผู้เป็นบุตรจึงได้ถูกเลือกให้ทำงานในหน้าที่นี้ เพราะใคร ๆก็คิดว่าเขาคงทำงานได้ดีไม่แพ้บิดาของเขา นอกจากนี้ เขารีบออกตัวกับชาวบอร์โดซ์ในขณะที่เข้ารับตำแหน่งว่าเขาเป็นผู้มีข้อบกพร่องมากมายเช่นความจำไม่ดี ไม่แคล่วคล่องว่องไว ขาดประสบการณ์ในการทำงานด้านบริหาร ไม่อดทนแข็งแกร่ง ไม่กระตือรือร้น ไม่โลภโมโทสันอุปนิสัยเฉื่อยชา [10] ทั้งนี้เพื่อมิให้ชาวบอร์โดซ์ตั้งความหวังกับมุขมนตรีคนใหม่มากนัก และเพื่อเป็นแนวทางให้ประชาชนสามารถประเมินผลงานของเขาได้ล่วงหน้าอีกด้วย

อย่างไรก็ดี ผู้แทนของชาวบอร์โดซ์หรือคณะบุคคลผู้มีหน้าที่เลือกตั้งมุขมนตรีคงจะไม่มอบตำแหน่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดแก่ผู้ที่มีข้อบกพร่องมากมายหลายประการตามที่เจ้าตัวสาธยายมา หากว่ามงแตนญ์ปราศจากคุณสมบัติหลายประการที่มิอาจพบได้ในบุคคลอื่น ซึ่งได้แก่การที่มีสัมพันธภาพอันดีต่อกษัตริย์อองรีที่สามและกษัตริย์อองรี เดอ นาวาร์ กษัตริย์ทั้งสองพระองค์ทรงโปรดปรานเขา และเขาก็เข้าไปรับใช้ใกล้ชิดทำหน้าที่เป็นคนกลางเจรจาไกล่เกลี่ยระหว่างคู่อริทั้งสองฝ่าย ในขณะนั้นบอร์โดซ์ตกอยู่ในสภาวะที่ล่อแหลมน่ากลัวอันตรายจากภัยสงคราม อีกทั้งลักษณะการปกครองของเมืองนี้ค่อนข้างจะยุ่งเหยิงซับซ้อน กษัตริย์อองรี เดอ นาวาร์ผู้นำฝ่ายโปรแตสแตนท์เป็นผู้มีสิทธิ์ปกครองแคว้นกุยแยน ซึ่งมีบอร์โดซ์เป็นเมืองหลวง แต่ผู้แทนรัฐบาลกลางคือมุขมนตรีกลับได้รับการแต่งตั้งจากกษัตริย์อองรีที่สามกษัตริย์แห่งฝรั่งเศส ผู้นำฝ่ายคาทอลิก ในยามนี้ ใครเลยจะเหมาะสมกับตำแหน่งนี้เท่ามงแตนญ์ผู้มีคุณสมบัติโดดเด่นเหนือผู้อื่น กษัตริย์อองรีที่สามถึงกับเขียนจดหมายขอร้องให้เขายอมรับตำแหน่งนี้ เพราะพระองค์มองเห็นประโยชน์จากการเป็นคนกลางของมงแตนญ์ ซึ่งแม้จะเป็นคาทอลิก แต่ก็มีสัมพันธไมตรีอันดีงามกับอีกฝ่ายหนึ่ง นอกจากนี้ มงแตนญ์ยังได้รับการยอมรับจากทุกฝ่ายว่าเป็นคนซื่อสัตย์สุจริต เลือกที่จะเดินสายกลาง หลีกเลี่ยงความรุนแรง ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อสถานการณ์ทางการเมืองอันเปราะบางเช่นนี้ แม้ว่ามงแตนญ์ไม่สู้จะเต็มใจที่จะต้องทำงานในหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบอย่างสูง ซึ่งขัดต่อธรรมชาติของเขาที่รักอิสรภาพและความสบาย แต่การที่เขาได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งอีกเป็นสมัยที่สอง หรือการที่กษัตริย์ทั้งสองฝ่ายต้องการให้เขารับใช้ใกล้ชิด ย่อมเป็นที่ประจักษ์ชัดแล้วว่าเขาเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมในการทำงานที่ต้องรับผิดชอบอย่างสูง ความสำเร็จในการฟันฝาอุปสรรคทั้งในชีวิตการงานและชีวิตส่วนตัวทำให้มงแตนญ์เป็นตัวอย่างที่ดีของการวางตนให้อยู่รอดปลอดภัยในสถานการณ์คับขันรอบข้าง อีกทั้งยังสามารถดำเนินชีวิตด้วยความรื่น-

รมย์ การศึกษาศิลปะการใช้ชีวิตของมงแตนญ์จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจยิ่งและน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตในโลกปัจจุบันที่ประสบความผันผวนและมีความขัดแย้งรุนแรงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

ศิลปะการใช้ชีวิตของมงแตนญ์

1. การดำเนินชีวิตอย่างเป็นอิสระภายใต้กรอบประเพณี

มงแตนญ์เป็นผู้ที่ใฝ่หาอิสรภาพ รังเกียจกฎเกณฑ์ที่เข้มงวดกวดขัน เขากล่าวว่า

> *"ข้าพเจ้าเกลียดการบังคับขู่เข็ญทุกรูปแบบ ข้าพเจ้าหลีกลี้หนีคำสั่ง หน้าที่และการบีบบังคับ..ข้าพเจ้าไม่เคยทำสิ่งใดด้วยความเต็มใจ ถ้าหากว่าสิ่งที่ต้องทำนั้นเป็นหน้าที่"* [11]

ใน **Les Essais** ทั้งสามเล่ม เราจะพบว่าความคิดเรื่องเสรีภาพและการปล่อยตัวตามสบาย (liberté et oisiveté) เป็นหลักการพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมงแตนญ์ เขายืนยันหลักการข้อนี้หลายครั้งหลายครา เพื่อให้ผู้อ่านได้รู้จักธรรมชาติที่แท้จริงของเขา การแสวงหาความเป็นอิสระได้นำไปสู่การละวางความทะเยอทะยานในตำแหน่งหน้าที่การงาน มงแตนญ์ได้ตัดสินใจลาออกจากตำแหน่งผู้พิพากษาแห่งศาลสถิตยุติธรรมเมืองบอร์โดซ์เมื่ออายุเพียง 37 ปี มงแตนญ์แสดงเหตุผลของการตัดสินใจครั้งนี้เป็นภาษาละตินจารึกบนผนังของห้องทำงานซึ่งตั้งอยู่ข้างห้องสมุด มีใจความว่า

> *"ในปีค.ศ. 1571 ขณะอายุได้ 38 ปี ก่อนเดือนมีนาคมอันเป็นวันเกิดของเขา มิแชล เดอ มงแตนญ์รังเกียจต่อสภาวะแห่งการตกเป็นทาสของงานที่ศาลสถิตยุติธรรมและหน้าที่ราชการ ได้หันมาสู่กิจกรรมทางปัญญา ทั้งๆที่ยังเปี่ยมด้วยพลังอยู่ เขาจะใช้เวลาน้อยนิดที่เหลืออยู่ในชีวิต (ซึ่งใกล้จะจบสิ้นอยู่แล้ว) ในความสงบและอบอุ่น มีความหวังว่าโชคจะอำนวยให้เขาได้สร้างความเป็นเลิศให้แก่ที่พำนักอันสงบสุขของบรรพบุรุษของเขา เขาจะใช้สถานที่แห่งนี้เพื่อเสรีภาพ เพื่อความสงบเงียบ และเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจของเขาเอง"* [12]

ข้อความที่จารึกข้างต้นบ่งบอกเหตุผลในการตัดสินใจของมงแตนญ์ค่อนข้างชัดเจนว่า เขาไม่อาจสู้ทนประกอบอาชีพนักกฎหมายต่อไปอีกแล้ว โดยใช้คำว่ารังเกียจ สะอิดสะเอียน (dégoûté) กับอาชีพนี้ อาชีพนักกฎหมายในยุคของมงแตนญ์ ซึ่งอันที่จริงก็คงไม่แตกต่างจากยุคปัจจุบันเท่าใดนัก คือเป็นอาชีพที่ข้องเกี่ยวกับความเย้ายวนในเรื่องเงินทอง เนื่องจากว่าผู้พิพากษามีบทบาทสำคัญในการตัดสินคดีความ มีอำนาจหยิบยื่นความถูก-ผิดให้แก่โจทก์จำเลย มงแตนญ์ใช้ชีวิตวัยหนุ่มกว่าสิบปีอยู่ในวงการศาลสถิตยุติธรรม รู้เห็นเห็นชาติความโสมมของวงการนี้อย่างถึงแก่นใน **Les Essais** เขาได้กล่าวประณามกระบวนการยุติธรรมอย่างรุนแรง เยาะเย้ยถากถางการซื้อขายตำแหน่งผู้พิพากษารวมทั้งการตัดสินคดีความที่ซื้อขายกันเป็นเงินสด ๆคนยากจนเข็ญใจจะไม่มีวันได้รับความยุติธรรม มงแตนญ์ชี้ให้เห็นว่าอำนาจของผู้ใช้กฎหมายนั้นอยู่เหนือความยุติธรรมใด ๆมีอำนาจตัดสินความเป็นความตายของมนุษย์อย่างโฉดชั่ว ไม่มีใครอยากเข้าใกล้เพราะกลัวตกเป็นเหยื่อของ

ความอยุติธรรม มงแตนญ์ยกตัวอย่างกรณีชาวนาไปพบคนบาดเจ็บ แต่ไม่กล้าเข้าไปช่วยเหลือ ต้องปล่อยให้ผู้เคราะห์ร้ายตายไปเพราะกลัวจะถูกกล่าวหาว่าเป็นอาชญากร ชาวนานั้นยากจนเกินกว่าจะมีปัญญาหาเงินมาพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตนในศาล[13] นอกจากนั้นมงแตนญ์ยังเห็นว่าตัวบทกฎหมายเองก็มีข้อบกพร่องขัดแย้งกันเอง จนไม่อาจนำมาใช้กับพฤติกรรมที่หลากหลายและซับซ้อนของมนุษย์ได้ อีกทั้งกฎหมายยังใช้ภาษาที่ยุ่งยาก กำกวม ยากแก่การเข้าใจ จึงเป็นเหตุให้เกิดการพิพาทและวิพากษ์วิจารณ์ ถกเถียงจนหาข้อยุติไม่ได้ ในบางครั้ง คนเจ้าเล่ห์สามารถหาทางตีความกฎหมายให้เกิดประโยชน์แก่ตัวได้ซึ่งก็จะมีอีกฝ่ายหนึ่งตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบจากการตีความเดียวกัน แม้แต่มงแตนญ์เองยังหลีกเลี่ยงการต่อสู้คดีความบางครั้งต้องยอมสูญเสีย ต้องยอมรับความ อยุติธรรมเพื่อที่จะหลีกเลี่ยงการเข้าข้องเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรม โดยสรุป อำนาจเงินได้สร้างความอยุติธรรมขึ้นในกระบวนการยุติธรรม สถาบันกฎหมายตามความเห็นของมงแตนญ์จึงเป็นสถาบันที่ป่าเถื่อนโหดร้าย ไร้จรรยาบรรณ หรือนัยหนึ่งเป็นสถาบันที่ประกอบอาชญากรรมเสียเอง ด้วยประการฉะนี้ เขาจึงหมดอาลัยตายอยากกับอาชีพที่เขาเห็นว่าน่ารังเกียจเป็นภารกิจที่เขาต้องยอมจำนน เขาต้องกลั้นกลืนฝืนทนในภาวการณ์ที่บีบคั้นไร้ทางออก แต่แล้วโอกาสก็อำนวยให้เขาสามารถหลุดพ้นจากอาชีพนี้ไปได้ คือในปีค.ศ.1568 ปิแยร์ เอเก็ม (Pierre Eyquem) บิดาของเขาได้ถึงแก่กรรม มงแตนญ์ได้รับมรดกจำนวนมากพอที่จะดำรงชีวิตได้อย่างสุขสบายชั่วชีวิต อีกทั้งเมื่อสิ้นบิดาก็เท่ากับว่าสถานภาพของบุตรที่อยู่ใต้การปกครองของบิดาซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัวใหญ่ได้สิ้นสุดลง เขาจึงมีสิทธิ์ในการใช้ชีวิตและในการปกครองครอบครัวอย่างอิสระเสรีตามที่เขาตั้งความปรารถนามาช้านาน

อย่างไรก็ตาม การใช้ชีวิตอย่างอิสระเสรีของมงแตนญ์มิได้หมายความว่าเขาได้แหวกกรอบของสถาบันทางสังคมออกไปอย่างสิ้นเชิง เริ่มจากการที่เขายอมเสียอิสรภาพอันน่ารื่นรมย์ของชีวิตโสดมาแต่งงานกับฟรองซ็วส เดอ ลา ชาสแซนญ์ (Françoise de la Chassaigne) หญิงสาวผู้มีฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจสูงส่งทัดเทียมกับเขา เพื่อปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมที่มีมาช้านาน โดยแยกความรักกับการแต่งงานออกจากกันโดยสิ้นเชิง เขากล่าวว่า

> *"การแต่งงานที่ดี (ถ้ามีจริง) สามีภรรยาจะต้องไม่มีชีวิตคู่ที่อยู่กันด้วยความรัก"*[14]

ความรักในความหมายของมงแตนญ์คือความสุขทางเพศรส ส่วนสามีภรรยานั้นจะใช้ชีวิตร่วมกันด้วยการเลียนแบบความสัมพันธ์ฉันมิตร มีความไว้เนื้อเชื่อใจและช่วยเหลือเกื้อกูลกันอย่างเสมอต้นเสมอปลายเพื่อประโยชน์ของชีวิตสมรสซึ่งเป็นเครื่องหมายแห่งเกียรติยศ ความสถาพรยั่งยืนของครอบครัวและศักดิ์ศรีของวงศ์ตระกูล มงแตนญ์ยอมรับว่าความสุขในชีวิตสมรสนั้นเป็นความสุขที่ค่อนข้างจืดชืดถ้าเปรียบกับความสุขที่เกิดจากความรักอันเต็มไปด้วยความเผ็ดร้อนเร้าใจ เนื่องจากต้องเผชิญกับอุปสรรคมากมาย หัวใจที่ร้อนรุ่มด้วยความรักจึงเปรียบเสมือนถูกเสียบด้วยลูกธนูที่โชติช่วงด้วยเพลิงกัลป์ มงแตนญ์ให้เหตุผลในข้อที่ไม่นำความรักมาปะปนกับการแต่งงาน เพราะการแต่ง-

งานคือความผูกพันที่สูงส่ง ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถาบันสำคัญของสังคม ฉะนั้น สามีภรรยาไม่ควรเริงโลดไปกับเสน่ห์โลกีย์ ด้วยเป็นพฤติกรรมที่ต่ำช้า ไม่เหมาะไม่ควรกับชีวิตสมรส ความสุขจากการแต่งงานจึงเป็นความสุขระหว่างชายหญิงที่รู้จักประมาณตน อยู่ในระเบียบแบบแผน เขาได้กล่าวอ้างคำพูดของอริสโตเติลที่แนะนำเรื่องความสัมพันธ์ทางเพศของคู่สมรสกล่าวคือสามีต้องปฏิบัติต่อภรรยาอย่างรู้ประมาณและเรียบง่าย ไม่กระทำการใด ๆที่โลดโผนพิสดารนอกรีตนอกรอย อันจะปลุกเร้าความรู้สึกของภรรยาให้ออกจากกรอบของเหตุผล คือทำให้เธอเป็นผู้หญิงใจแตก (แต่เขามีสิทธิ์ที่จะทำให้หญิงอื่นซึ่งเป็นชู้รักใจแตกได้) และในเมื่อสามีเป็นหัวหน้าครอบครัว เขาย่อมต้องรับผิดชอบต่อความคิดด้านศีลธรรมจรรยาของภรรยา การยั่วยุภรรยาให้มืนเมาในรสรักจึงเป็นบาป[15] อีกทั้งการแต่งงานซึ่งเป็นรากฐานที่มั่นคงถาวรของชีวิตระหว่างชายหญิงจะต้องดำเนินไปด้วยความระมัดระวังรอบคอบ จึงไม่อาจนำมาเกี่ยวพันกับอารมณ์รักอันร้อนแรงได้ ความรักจึงเป็นสิ่งที่ควรสงวนไว้สำหรับหญิงชายที่ไม่ใช่คู่สามีภรรยา และชีวิตแต่งงานที่ปราศจากรสชาติย่อมยั่งยืนกว่าความสัมพันธ์ของชู้รักที่รุ่มร้อนด้วยแรงพิศวาส

มงแตนญ์ไม่ต่อต้านความสัมพันธ์เชิงชู้สาวนอกชีวิตสมรส แต่สนับสนุนเสียด้วยซ้ำ แทนที่จะแสดงความคิดเห็นออกมาตรง ๆ เขายกบทกวีของเวอร์จิลมาอ้างอิง กวีโรมันผู้นี้กล่าวไว้ว่า การแต่งงานจะมีความบรรสานสอดคล้องและมีรสชาติถ้าสามีภรรยาไม่ต้องซื่อสัตย์ต่อกันมากนัก สำหรับมงแตนญ์นั้น เขามักจะหลงใหลในเสน่ห์ของสาวสวยอย่างง่ายดาย และก็คงจะประสบพบรักกับหญิงอื่นอยู่เสมอมาอย่างแน่นอน เป็นที่น่าสังเกตว่า หากมงแตนญ์มุ่งแต่จะหาความสุขสำราญจากหญิงชู้รักแต่ฝ่ายเดียวโดยไม่คำนึงถึงจิตใจภรรยา เขาก็คงจะไม่แตกต่างจากชายอื่น ๆในยุคเดียวกันที่มองเห็นแต่ประโยชน์ส่วนตนถ่ายเดียว แต่เขาแสดงความเห็นอกเห็นใจผู้หญิงที่ไปผูกสมัครรักใคร่กับชายอื่น โดยที่ยังรักษาความผูกพันต่อสามีอยู่ ตลอดจนยอมรับสิทธิของผู้หญิงที่มีความสัมพันธ์ทางเพศกับผู้ชายที่เธอไม่คิดจะแต่งงานด้วย เขาเห็นว่าการที่สามีประณามภรรยาที่นอกใจนั้นช่างเป็นความอยุติธรรมอย่างยิ่ง ในเมื่อทั้งสองฝ่ายก็ทำผิดร่วมกัน สามีเองก็มีหญิงอื่น เหตุไฉนจึงกีดกั้นความรักของฝ่ายหญิงเล่า ถ้าทั้งคู่สำนึกผิดและหันกลับมาเห็นอกเห็นใจปรองดองกันให้มากขึ้นจะเป็นผลดีกว่า ด้วยเหตุดังกล่าว มงแตนญ์จึงประณามความหึงหวงของคู่สมรส หญิงใดแม้จะมีคุณสมบัติสูงส่ง แต่ถ้ามีอุปนิสัยขี้หึงก็จะกลายเป็นคนที่น่าชิงชังเป็นที่สุด ส่วนความระแวงหึงหวงของสามีก็เป็นสิ่งไร้ประโยชน์ ถึงอย่างไรก็ไม่อาจขวางกั้นภรรยาที่คิดจะนอกใจได้ การมุ่งแก้แค้นมีแต่จะส่งผลร้ายต่อลูก ๆ และทำให้เสื่อมเสียเกียรติยศชื่อเสียง วิธีที่ดีที่สุดคือทำเป็นไม่รู้ไม่เห็นเสีย ดังเช่นพวกโรมันที่กลับจากเดินทางจะต้องส่งคนเดินสาส์นไปที่บ้าน เพื่อบอกให้ภรรยาของพวกเขารู้ล่วงหน้าว่าสามีกำลังจะเดินทางกลับบ้าน พวกเขาจะได้ไม่ต้องรู้เห็นว่าภรรยากำลังสำเริงสำราญอยู่กับชู้รัก มงแตนญ์กล่าวว่า *"ข้าพเจ้ารู้จักชายที่มีเกียรตินับร้อยที่ภรรยามีชู้ โดยที่พวกเขาไม่ได้เสื่อมเสียเกียรติเลย"*[16] ในเรื่องนี้ มงแตนญ์เองคงมีประสบการณ์ส่วนตัวเช่นกัน เมื่อครั้งหนึ่งฟรองซ์วส

วิพากษ์วิจารณ์ตนเองซึ่งเป็นตัวแทนของเพื่อนมนุษย์ทั้งมวล รวมทั้งโจมตีสถาบันของสังคมอย่างอิสระเสรี เขาประณามความโหดร้ายทารุณของฝ่ายคาทอลิกที่กดขี่ข่มเหงพวกศาสนาปฏิรูป โจมตีการล่าอาณานิคมของชาวยุโรปซึ่งอวดอ้างตนว่าเป็นคริสต์ศาสนิกชนที่ดี ประชดประชันเสียดสีข้อบกพร่องของกษัตริย์และความหรูหราฟุ่มเฟือยของราชสำนัก ตีแผ่ความเลวร้ายของกระบวนการยุติธรรมและข้อบกพร่องของตัวบทกฎหมาย ด้วยความปรารถนาจะให้เพื่อนมนุษย์ได้เก็บเกี่ยวความสุขและความยุติธรรมในโลกปัจจุบัน แม้ว่าเขาจะยอมดำเนินชีวิตตามประเพณีนิยมที่ดำรงสืบมาในประเทศของเขา เนื่องจากเล็งเห็นประโยชน์ของส่วนรวม เช่นยอมรับระบอบราชาธิปไตยว่าเป็นระบอบการปกครองที่สร้างเอกภาพของคนในชาติ หรือเห็นความจำเป็นที่จะต้องเคารพกฎหมายเพื่อระงับความวุ่นวายในประเทศ แต่มิได้หมายความว่าเขาไม่มีสิทธิ์ที่จะนิยมชมชอบหรือใฝ่ฝันถึงระบอบการปกครองอื่นหรือกระบวนการยุติธรรมอื่นที่ดีกว่า ดังที่เขาได้เขียนใน **Les Essais** ว่า เขานิยมการปกครองระบอบประชาธิปไตยของเมืองเวนิส แต่ก็ยอมรับการปกครองระบอบราชาธิปไตยเพราะเกิดในประเทศฝรั่งเศสที่ปกครองด้วยระบอบนี้ เขากล่าวว่า

> *"เรามีสิทธิ์ที่จะปรารถนาสิ่งที่ดีกว่า แต่เราไม่อาจทิ้งสิ่งที่เรามีอยู่ในปัจจุบันได้ เรามีสิทธิ์ที่จะมุ่งหวังกระบวนการยุติธรรมอื่น แต่เราก็ต้องเคารพกฎหมายที่ใช้อยู่ในประเทศของเรา บางครั้ง การเคารพสิ่งชั่ว ๆยังมีคุณค่ากว่าการเคารพสิ่งที่ดีงามเสียอีก"* [18]

2. การใช้ทางสายกลาง (la modération)

มงแตนญ์ใช้ทางสายกลางทั้งในชีวิตส่วนตัวและในชีวิตการทำงาน ซึ่งได้แก่การจัดชีวิตทั้งสองด้านให้อยู่ในความพอเหมาะพอควร ในหัวข้อนี้ เราจะประมวลข้อคิดเห็นต่าง ๆจากการศึกษาชีวิตของมงแตนญ์ตั้งแต่การลาออกจากตำแหน่งผู้พิพากษามาใช้ชีวิตสันโดษที่ปราสาทมงแตนญ์ จนกระทั่งถึงการเข้ารับตำแหน่งมุขมนตรีแห่งเมืองบอร์โดซ์ รวมไปถึงบทบาทอื่น ๆทางการเมืองในระหว่างสงครามศาสนา เพื่อชี้ให้เห็นถึงคุณประโยชน์อย่างอเนกอนันต์ของการใช้ทางสายกลางที่มีต่อชีวิตของเขาและต่อชาติบ้านเมืองในยามคับขัน

2.1 การดำเนินชีวิตอย่างผ่อนคลาย หลีกเลี่ยงการทวนกระแสโลก ใน **Les Essais** มงแตนญ์จะกล่าวถึงธรรมชาติของเขาว่าเป็นคนเรื่อย ๆ เฉื่อย ๆ ใช้ชีวิตตามสบาย ไม่เคร่งครัดในกฎเกณฑ์ ซึ่งดูเหมือนเป็นการออกตัวว่าเขามีข้อบกพร่อง แต่แท้ที่จริงแล้วคือคุณสมบัติของผู้รู้ทันโลก **(la sagesse)** เขาดำเนินชีวิตอย่างผ่อนคลาย ไม่ผูกพันกับผู้ใดหรือสิ่งหนึ่งสิ่งใดแนบแน่นเกินไปจนมีอำนาจครอบงำเขาได้ เขารู้จักหักห้ามใจไม่ให้ตกเป็นทาสของอารมณ์ ในวัยหนุ่มมงแตนญ์ฝักใฝ่ความสุขทางเพศ แต่ก็ไม่ยอมเตลิดหลง พยายามประคองใจประคองกายให้อยู่ในความพอเหมาะพอควร เขาหลีกเลี่ยงอารมณ์รักอย่างบ้าคลั่งด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่นดับความร้อนรุ่มด้วยการบริโภคอาหารโอชารส หรือให้กาลเวลาเป็นโอสถธรรมชาติเยียวยารักษาแผลหัวใจ แต่มงแตนญ์เห็นว่าวิธีที่ดีที่สุดคือตัดไฟตั้งแต่ต้นลม เพราะง่ายกว่าการพยายามผ่อนคลายความรุนแรงในภายหลัง เขากล่าวถึงลักษณะของตนเองว่า

> *"ปกติแล้ว ข้าพเจ้าไม่ได้มีความปรารถนาอันรุนแรง ไม่ได้เรียกร้องสิ่งใดที่เกินการ เรื่องที่เกี่ยวกับตัวข้าพเจ้านั้นก็มีลักษณะเดียวกันคือไม่ทำบ่อยครั้งและทำด้วยความสงบเงียบ"* [19]

อย่างไรก็ตาม หลักการทางสายกลางจะต้องถูกนำไปใช้อย่างพอเหมาะพอควร หากเข้มงวดเกินไปก็จะทำให้จิตใจเหนื่อยล้าตึงเครียดต่อเนื่อง เพราะต้องคอยบังคับควบคุมตนเองอย่างเคร่งครัดตลอดเวลา เขายกตัวอย่างว่าคนชราไม่ควรจะละเว้นการประกอบกิจกรรมต่าง ๆเสียสิ้นเชิง เพราะจะทำให้ชีวิตอับเฉา ร่วงโรยเร็วก่อนเวลาอันควร แต่ก็ไม่ควรหักโหมเพราะสังขารไม่อำนวย การดำรงชีวิตอย่างผ่อนคลายทำให้มงแตนญ์หลีกเลี่ยงกิจกรรมทุกประเภทที่สร้างความตึงเครียด ทำให้ใจเป็นทุกข์ เช่นเลิกเล่นการพนัน ทั้งๆที่เขาเคยชอบเล่นไพ่และเล่นลูกเต๋ามาก่อน เขาสารภาพว่าเขาไม่มีวันเข้าใกล้คนที่มีจิตใจเศร้าหมองหรือคนที่อารมณ์ขุ่นมัว หงุดหงิดขี้โมโหราวกับถูกกาฬโรคระบาดเป็นอันขาด และเขาจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวในภารกิจที่ต้องใช้อารมณ์รุนแรงถ้าไม่ได้ถูกบีบบังคับโดยหน้าที่ มงแตนญ์อธิบายว่าการไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์จะช่วยให้เรารู้จักกุมบังเหียนชีวิตให้พอเหมาะกับสถานการณ์ที่ผันผวน แม้บางครั้งอาจจะไม่ประสบความสำเร็จ แต่ก็จะไม่รู้สึกทุกข์ทรมานใจและพร้อมที่จะเริ่มงานใหม่ ตรงกันข้าม คนที่มีอารมณ์รุนแรงเป็นเจ้าเรือนนั้นจะกระทำการใดก็มีแต่ความประมาท พลั้งเผลอขาดสติ มงแตนญ์เปรียบเทียบความโกรธกับไฟที่เผาผลาญพลังในกายจนหมดสิ้น ทำให้หน้ามืด หัวหมุน ควบคุมตนเองไม่ได้ อนึ่ง การดำเนินชีวิตอย่างผ่อนคลายนั้นจะต้องควบคู่กับความรับผิดชอบในหน้าที่การงาน ดังนั้น มงแตนญ์ต้องใช้ศิลปะเฉพาะตนในการดำรงชีวิต กล่าวคือพยายามปฏิบัติหน้าที่ให้ดีที่สุด ขณะเดียวกันก็ถนอมตัวเองไม่ให้ภาระการงานมาครอบงำจนหมดความสุข เขาตระหนักดีว่าคนที่ทำงานเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนเช่นตัวเขานั้นย่อมต้องอุทิศชีวิตให้แก่การงาน แต่มิได้หมายความว่าจะต้องทำงานอย่างเอาเป็นเอาตาย เขาพยายามทำใจให้สงบราบเรียบ ปราศจากความร้อนรุ่มเผาผลาญ แต่ก็ไม่ใช่ว่าละเลยความรับผิดชอบจนไม่มีผลงาน สาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้มงแตนญ์ยึดแนวทางความผ่อนคลาย ก็เพราะเขาเห็นตัวอย่างจากบิดาของเขาที่ทุ่มเททำงานในตำแหน่งมุขมนตรีจนสุขภาพทรุดโทรม ไม่มีเวลาเอาใจใส่ต่อครอบครัว มงแตนญ์อธิบายว่าเขาทำงานในลักษณะที่จับงานกำไว้ในมือ มิใช่เอามาใส่ไว้ในปอดในตับ เขารับผิดชอบงาน แต่ไม่หลอมละลายไปกับงาน เขาห่วงใยงาน แต่ไม่ทำงานอย่างบ้าคลั่ง [20]

เป็นที่น่าสังเกตว่า การใช้ทางสายกลางของมงแตนญ์นั้นสอดคล้องกับความพยายามรักษาอิสรภาพส่วนตนอันเป็นหลักการสูงสุดในชีวิตของเขา มงแตนญ์ย้ำว่าคนเราควรจะรักษาอิสรภาพของตนเองไว้ แม้จะทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น ก็เป็นการให้ *"ยืม"*ตัวเท่านั้น ซึ่งหมายความว่าเราต้องไม่อุทิศชีวิตและเวลาของเราให้ผู้อื่นจนหมดสิ้น แต่ต้องหวงแหนเอาไว้เพื่อตัวเราเอง เขากล่าวอย่างภาคภูมิใจว่า

> *"ข้าพเจ้าสามารถทำงานเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนได้โดยไม่ต้องเปลืองตัวแม้แต่ปลายเล็บ ข้าพเจ้าสามารถหยิบยื่นตัวเองแก่ผู้อื่นโดยไม่ต้องสละความเป็นตนเอง"* [21]

ศิลปะในการใช้ชีวิตข้างต้นมักจะทำให้มงแตนญ์ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเขาเป็นคนเห็นแก่ตัว แต่การที่มงแตนญ์ถนอมตนไม่ให้บอบช้ำจากการทำงานหนักจนเกินไปนั้น แตกต่างห่างไกลยิ่งนักจากการไม่แยแสต่อผู้อื่นหรือมุ่งจะกอบโกยผลประโยชน์ส่วนตน ซึ่งเป็นความเห็นแก่ตัวในแง่ลบ ผลงานทั้งชีวิตของมงแตนญ์เป็นเครื่องพิสูจน์ได้ว่า เขาได้เสียสละเพื่อผู้อื่นเพียงใด เราอาจกล่าวได้ว่า ความเห็นแก่

ตัวของมงแตนญ์คือการรู้ทันโลก รู้จักให้อย่างขอบเขตเพื่อรักษาตัวเองและบ้านเมืองให้อยู่รอดปลอดภัยนั่นเอง

อนึ่งการรู้ทันโลกทำให้มงแตนญ์หลีกเลี่ยงการทวนกระแสโลก จากประสบการณ์การทำงาน เขาพบความจริงในข้อที่ว่าการนำมาตรฐานความดี-ความชั่วตามความหมายที่ได้รับจากการศึกษาอบรมมาใช้นั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก ซ้ำยังก่อให้เกิดอันตรายแก่ตนเองอีกด้วย การทำงานเปรียบได้กับการที่เราต้องเดินฝ่าฝูงชนบนเส้นทางชีวิต เพื่อที่จะบรรลุจุดหมายอย่างปลอดภัย เราจำต้องรู้จักเบี่ยงตัว ทำตัวลีบแทรกตัวเข้าไป ถอยหลัง เดินหน้า แม้กระทั่งหลีกลี้เส้นทางสายตรง สุดแต่ว่าเราจะพบสิ่งใดบนเส้นทางนั้น ด้วยเหตุว่าเราต้องใช้ชีวิตที่ไม่ได้ขึ้นอยู่เฉพาะกับตัวเราผู้เดียว หากขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่น ๆด้วย เช่น บรรยากาศทางการเมืองและสังคมหรือธุรกิจการงานเป็นต้น ในบางครั้งกฎเกณฑ์และความจสังคมทำให้เราต้องยอมรับ *"ความชั่วที่ชอบธรรม"* (vice légitime) เช่นรัฐบาลที่บริหารประเทศจะต้องมีภารกิจบางประการที่พัวพันกับความชั่ว แต่เป็นความชั่วที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์เพื่อสร้างความแข็งแกร่งให้แก่ประเทศชาติ เปรียบประดุจยาพิษที่นำมาผสมกับตัวยารักษาโรคเพื่อทำให้ตัวยามีประสิทธิภาพขึ้น ความชั่วดังกล่าวจึงเป็น "ความชั่วที่ชอบธรรม" สามารถให้อภัยได้ เพราะเป็นสิ่งอำนวยประโยชน์ให้แก่ประชาชนโดยส่วนรวม ปัญหาเรื่องความยุติธรรมก็เช่นกัน ความยุติธรรมที่ใช้เฉพาะต่อเรื่องที่เกี่ยวกับชาติบ้านเมืองหรือข้อเรียกร้องทางสังคมย่อมแตกต่างจากความยุติธรรมที่แท้จริงในความหมายทั่วไป มงแตนญ์รู้ดีว่าการทำงานในตำแหน่งหน้าที่ใหญ่โตเช่นมุขมนตรีแห่งเมืองบอร์โดซ์นั้น บางครั้งเขาจำเป็นต้องเข้าไปเกลือกกลั้วกับความโสมมทางการเมืองอย่างมิอาจหลีกเลี่ยงได้ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเมืองล้วนแต่มุ่งทรยศหักหลังประหัตประหารกัน แม้แต่อาชีพบางอาชีพเช่นทนายความ นายธนาคารก็ใช่ว่าจะซื่อสัตย์สุจริตแต่ก็ไม่ใช่สาเหตุที่คนเหล่านี้จะปฏิเสธการประกอบอาชีพดังกล่าว เพราะคนเราก็ควรตักตวงผลประโยชน์จากโลกให้ได้มากที่สุด

ในเมื่อมงแตนญ์เห็นประจักษ์ว่าการต้านกระแสโลกนั้นเป็นไปได้ยาก เขาจึงพยายามทุกวิถีทางที่จะรักษาตัวให้อยู่รอดปลอดภัยจากความขัดแย้งทางการเมืองในขณะนั้นซึ่งเต็มไปด้วยอันตรายรอบด้าน จนบางครั้งดูราวกับว่าเขาเป็นคนโลเลโอนอ่อนตามสถานการณ์อยู่ร่ำไป เขาบอกแก่ผู้อ่านอย่างตรงไปตรงมาว่า เขาจำเป็นต้องพูดครึ่ง ๆ กลาง ๆ กำกวม วกไปวนมา เพื่อเสนอความคิดที่เสี่ยงอันตราย เขาจะพูดจาอย่างระมัดระวัง เลือกใช้ถ้อยคำสำนวนที่ทำให้ความคิดเห็นของเขาคลายความรุนแรง เช่นคำ บางที (peut-être) ในลักษณะหนึ่ง (en quelque manière) บ้าง (quelque) ว่ากันว่า (on dit) ฉันคิดว่า (je pense) และคำอื่น ๆที่มีความหมายใกล้เคียงกัน นอกจากนี้ เขายังเห็นว่าเด็ก ๆควรจะได้รับการสั่งสอนให้ระวังปากระวังคำ ถ้าจะตอบคำถาม ก็ควรจะสอนให้เด็กใช้คำตอบในรูปประโยคคำถามซึ่งแสดงว่ายังไม่ได้ตัดสินใจ เพื่อไม่ให้ผูกมัดตนเองเช่น หมายความว่าอะไรคะ หนูไม่เข้าใจ(Qu'est-ce à dire? Je ne le comprends pas) คงจะเป็นเช่นนั้นใช่ไหมคะ จริงไหม(Cela pourrait (bien) être. Est-il vrai?)[22]

ประเด็นที่เป็นหัวข้อถกเถียงกันในหมู่นักวิชาการได้แก่การที่มงแตนญ์ปล่อยให้ทุกสิ่งผ่านไปตามกระแสโลกโดยไม่ทัดทาน เขาจึงมักถูกวิจารณ์ว่าเป็นคนคิดแต่จะเอาตัวรอดหรือขี้ขลาดตาขาว แต่เมื่อเราพิจารณาสถานการณ์อันบีบคั้นในชีวิตของมงแตนญ์ ก็น่าจะเห็นใจนักเขียนผู้นี้ซึ่งมุ่งมั่นผดุงอิสร-

ภาพจนต้องปรับเปลี่ยนท่าทีเพื่อหลบเลี่ยงหลีกภัย อีกประการหนึ่ง มงแตนญ์ได้รู้เห็นชะตากรรมอันน่าเศร้าสลดของเพื่อนร่วมอุดมการณ์มนุษยนิยมที่ตกเป็นเหยื่อของความคลั่งศาสนา จนถูกประหารชีวิตด้วยการเผาทั้งเป็น เช่นเอเตียน ดอเลต์ (Etienne Dolet) หรือถูกบั่นศีรษะเช่นเซอร์โธมัส มอร์ (Sir Thomas More) แม้แต่ราเบอเลส์ (Rabelais) ซึ่งอยู่ในความอุปถัมภ์ปกป้องของกษัตริย์และนักการเมืองผู้มีอำนาจวาสนาก็ถูกจำคุกและเกือบจะถูกเผาทั้งเป็นหลายครั้ง จนถึงกับต้องลี้ภัยออกไปนอกประเทศฝรั่งเศสในบางครั้ง ในช่วงปลายยุค การกดขี่ทางศาสนาทวีความรุนแรงมากขึ้น ผู้ฉลาดรู้ทันโลกเช่นมงแตนญ์ยิ่งต้องระมัดระวังตัวมากขึ้น ใน **Les Essais** มงแตนญ์สารภาพกับผู้อ่านบ่อยครั้งว่า เขาคือปุถุชนธรรมดาที่รักตัวกลัวตายคนหนึ่ง ไม่ใช่วีรบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ผู้ยึดถืออุดมการณ์อันสูงส่ง เขาแสดงความสมเพชเวทนาคนที่ยอมถูกเผาทั้งเป็นเพื่อยืนยันความเชื่อทางศาสนาของตนโดยกล่าวว่าคนเหล่านี้ช่างหัวดื้อ มีความหยิ่งผยองว่าศาสนาของตนเลอเลิศเหนือผู้อื่น ส่วนเขานั้นจะไม่ยอมสละชีพเหมือนกับคนเหล่านั้นอย่างแน่นอน เขากล่าวว่า

> *"ข้าพเจ้าจะยื่นเทียนเล่มหนึ่งให้แก่แซงต์มิเชลอย่างง่ายดาย ถ้าจำเป็น และจะยื่นอีกเล่มหนึ่งให้แก่งู ตามความปรารถนาของหญิงชรา[23] ข้าพเจ้าจะติดตามฝ่ายธรรมะไป จนถึงกองไฟ แต่ในเฉพาะกรณีที่ข้าพเจ้าทำได้เท่านั้น"*[24]

ซึ่งหมายความว่าเขาไม่มีวันยอมถูกเผาทั้งเป็นเพื่อยืนยันความเชื่อทางศาสนาเช่นเหล่ามรณสักขีทั้งหลาย มงแตนญ์ยอมรับว่าเขาไม่คิดที่จะหาญสู้ผู้มีอำนาจแม้ว่าเขาจะเป็นฝ่ายถูกก็ตาม เขายกตัวอย่างกรณีของนักปราชญ์โรมันที่ชื่อฟาวอรินุส (Favorinus) ที่ยอมจำนนต่อจักรพรรดิอาเดรียน (Adrien) อย่างรวดเร็วในการถกเถียงความหมายของคำ ๆหนึ่ง โดยนักปราชญ์ผู้นี้ให้เหตุผลกับเพื่อนที่ไม่เห็นด้วยว่าจักรพรรดิต้องฉลาดกว่าเพราะเป็นผู้มีอำนาจกว่า ตัวอย่างที่สองเป็นกรณีของกวีโรมันชื่ออาซินิอุส พอลลิออน (Asinius Pollion) ที่ถูกจักรพรรดิเอาซ์กุสตุส (Ausgustus) เขียนกลอนโจมตี กวีบอกว่าเขาไม่กล้าโต้ตอบกลับ เพราะไม่เป็นการฉลาดเลยที่จะไปต่อสู้กับคนที่มีสิทธิ์เนรเทศเรา

แม้ว่ามงแตนญ์จะเลี่ยงการทวนกระแสโลก แต่ก็มิได้หมายความว่าเขาค้อมศีรษะให้แก่ความชั่วร้ายทั้งหลายทั้งปวง ความฉลาดรู้ทันโลกทำให้เขารู้จักใช้วิธีการที่แยบยลในการเปิดโปงความชั่วร้ายของสังคม เช่นเรื่องความอยุติธรรมในการใช้กฎหมายต่อคนยากจน การโจมตีอำนาจล้นฟ้าของพระ หรือการวิจารณ์ความฟุ่มเฟือยของกษัตริย์และราชสำนัก แทนที่เขาจะโจมตีอย่างตรงไปตรงมา เขาจะใช้วิธีการทางอ้อมหลายรูปแบบ เช่นให้คำปรึกษาแนะนำด้วยความหวังดีต่อกษัตริย์ราวกับเป็นที่ปรึกษาส่วนพระองค์ ในผลงานของเขานั้นมงแตนญ์วาดภาพกษัตริย์ในอุดมคติซึ่งเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติอเนกประการซึ่งห่างไกลจากลักษณะของกษัตริย์ที่เขาจงรักภักดีในชีวิตจริง ดูเผินๆก็น่าจะเป็นความปรารถนาดีอย่างจริงใจ แต่ผู้อ่านรู้สึกว่าเขาเสียดสีอย่างอ้อม ๆ บ่อยครั้งที่เขาหยิบยกถ้อยคำของนักปราชญ์กรีก-โรมันมาสนับสนุนความคิดของเขาซึ่งเขาไม่กล่าวออกมาตรง ๆ ด้วยประการฉะนี้ การเขียนหนังสือจึงเป็นโอกาสเดียวที่มงแตนญ์สามารถแสดงทัศนะส่วนตัวอย่างอิสระ

ด้วยวิธีการที่ยอกย้อนซ่อนเงื่อนเพื่อขัดขวาง *"กระแสโลก"* ที่เขาไม่อาจต่อต้านได้ในชีวิตจริง

2.2 การไม่วางตนสูงส่งเหนือผู้อื่น จาก **Les Essais** มงแตนญ์กล่าวถึงชีวิตการทำงานของเขาอย่างค่อนข้างจะถ่อมตน เราจะพบว่า เขายึดมั่นในหลักการของทางสายกลางเสมอมา นั่นก็คือสร้างความพอเหมาะพอควรในส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ต่อผู้อื่น เขาไม่ชอบวิธีการรุนแรงก้าวร้าวชวนวิวาท หรือวางตนสูงส่งเหนือผู้อื่น หากแต่ใช้วิธีการประนีประนอม พยายามปรับตัวให้เข้ากับคนทุกชั้น เขากล่าวว่า

> *"ข้าพเจ้าชื่นชมอย่างจริงใจต่อผู้ที่สามารถปรับจิตใจให้ขึ้นลงได้ รู้ว่าตรงไหนควรตึง ตรงไหนควรหย่อน ไม่ว่าชะตาชีวิตจะเป็นอย่างไร คนประเภทนี้จะไปได้ตลอดรอดฝั่ง เขาสามารถจะพูดคุยกับเพื่อนบ้านเรื่องการสร้างบ้านเรือน การล่าสัตว์ คดีในโรงศาล หรือพูดคุยกับช่างไม้หรือกับคนสวนอย่างสนุกสนาน ข้าพเจ้าอิจฉาคนที่สนิทสนมกับคนรับใช้และผูกไมตรีกับบริวาร"* [25]

อันที่จริง ศิลปะการสร้างสัมพันธภาพกับผู้คนทุกชั้นเป็นสิ่งที่มงแตนญ์ปฏิบัติอยู่แล้วในชีวิตประจำวัน เนื่องจากเขาถูกส่งไปให้แม่นมในหมู่บ้านใกล้เคียงซึ่งเป็นชาวบ้านธรรมดาเลี้ยงดูตั้งแต่แรกเกิด มงแตนญ์จึงได้มีโอกาสใช้ชีวิตในสังคมอื่นที่แตกต่างจากครอบครัวของตน อีกทั้งในการคบหาสมาคมกับผู้คนนั้น เขารู้จักผูกมิตรด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่นผูกมิตรกับคู่สนทนาด้วยการไม่แสดงภูมิรู้ข่มผู้ที่ตนสนทนาด้วย บางครั้งก็พยายามเก็บพลังและความฉลาดหลักแหลมของตนเอาไว้ด้วยการแสร้งทำเป็นโง่กว่าคู่สนทนา เมื่อมงแตนญ์เขียนถึงชีวิตการทำงานของเขา เขาจึงไม่ได้โอ้อวดความสามารถหรือผลงานต่างๆ เหมือนกับนักเขียนอัตชีวประวัติส่วนใหญ่ ตรงกันข้าม เขาจะถ่อมตัวและพยายามประเมินตนให้ต่ำกว่าความเป็นจริง เพื่อไม่ให้ผู้คนมาตั้งความหวังกับเขามากนัก อนึ่ง ความถ่อมตนของมงแตนญ์ก่อให้เกิดผลดีในการทำงาน เพราะเขายอมรับความผิดพลาดในอดีตและนำมาเป็นบทเรียนไม่ให้เกิดความผิดพลาดซ้ำสอง เขายอมรับว่าไม่มีผู้ใดวิเศษเพียบพร้อม ย่อมจะต้องด้อยความสามารถในบางด้านเป็นธรรมดา เขาจึงพร้อมที่จะเอ่ยปากขอความช่วยเหลือจากผู้ที่มีสถานภาพต่ำกว่า

คุณสมบัติที่หาได้ยากในบุคคลที่มีตำแหน่งหน้าที่การงานใหญ่โตเช่นมงแตนญ์ได้แก่การไม่ลุ่มหลงในยศถาบรรดาศักดิ์ เขากล่าวว่าบทบาทมุขมนตรีเป็นเพียงบทบาทของตัวละครบนเวที เขาผัดแป้งแต่งหน้าเพื่อแสดงให้สมบทบาท แต่เขาไม่ได้ผัดแป้งที่หัวใจ ซึ่งหมายความว่าเขาไม่ลืมตน อีกทั้งยังรู้สึกสมเพชคนส่วนใหญ่ที่เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเมื่อได้รับยศถาบรรดาศักดิ์ วางท่ายิ่งใหญ่ราวกับพระราชาคณะจนลืมตัวตนที่แท้จริง เรียกได้ว่าตำแหน่งหน้าที่ใหญ่โตได้ติดตามเจ้าของไปทุกหนทุกแห่งไม่เว้นแม้ตอนเข้าส้วม มงแตนญ์พิจารณาความทระนงในความยิ่งใหญ่ของมนุษย์อันไปสู่ความทะยานอยากว่าเป็นสิ่งที่ปราศจากความหมาย ก็เพราะความหยิ่งผยองมิใช่หรือที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นศัตรูต่อกัน มุ่งหน้าทำลายล้างซึ่งกันและกัน แม้แต่เพื่อนร่วมชาติก็มิได้ละเว้น เขากล่าวเปรียบเทียบอย่างแหลมคมว่า

"และบนบัลลังก์ที่สูงสุดในโลก
เราก็แค่เอาก้นจ่อมลงไปเท่านั้น" [26]

เขาสรุปว่า

"มุขมนตรีกับมงแตนญ์แบ่งออก
เป็นสองส่วนอย่างเด็ดขาด" [27]

นั่นก็คือ เขายังเป็นมงแตนญ์คนเดิมที่ไม่ยอมขายวิญญาณทั้ง ๆที่จำเป็นต้องสวมหัวโขนของ ตำแหน่งหน้าที่

มงแตนญ์ตระหนักดีว่าหลักการใช้ทางสายกลางหรือการอ่อนน้อมถ่อมตนอาจปิดกั้นไม่ให้ผู้ใดประจักษ์ว่ามุขมนตรีผู้นี้ได้สร้างผลงานไว้มากมายเพียงใดเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนพลเมือง ดังเช่นในระหว่างที่เมืองบอร์โดซ์ตกอยู่ในอันตรายจากสงครามกลางเมือง ผู้ทำงานในหน้าที่มุขมนตรีต้องปฏิบัติภารกิจอย่างยากเย็นแสนเข็ญดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น เขาต้องใช้ความสุขุมคัมภีรภาพในการเจรจาอย่างรอมชอม ไม่ประมาทว่าวาม จะต้องรู้จักสงวนท่าทีอย่างไว้เชิง บางครั้งต้องยอมผ่อนปรน เพื่อหลีกเลี่ยงความวุ่นวายอันจะนำไปสู่การสูญเสียอิสรภาพของเมืองบอร์โดซ์ ในที่สุด มงแตนญ์ก็สามารถพิทักษ์ปกป้องชาวเมืองบอร์โดซ์ให้ดำเนินชีวิตอย่างเป็นปกติสุขต่อไปได้ นักวิจารณ์ผู้หนึ่งได้ยกย่องมงแตนญ์ว่า

"มงแตนญ์ไม่ได้สร้างประตูชัย ป้อม
ปราการ ถนน สะพาน หรือเปลี่ยนทาง
เดินของกระแสน้ำ แต่เขาเปลี่ยนกระแส
ของสรรพสิ่ง" [28]

อย่างไรก็ตาม ชาวเมืองบอร์โดซ์ส่วนใหญ่ไม่ได้สำนึกในคุณูปการของมุขมนตรีผู้นี้ ซ้ำยังติเตียนว่าไม่ได้สร้างผลงานที่เป็นชิ้นเป็นอันในระหว่างดำรงตำแหน่ง มงแตนญ์กล่าวตอบอย่างขมขื่นใน **Les Essais** ว่า

"ข้าพเจ้าได้ทำให้คนทั้งหลาย
ประจักษ์แล้วว่า ข้าพเจ้าไม่มีความ
สามารถในการปกครอง แต่ข้าพเจ้าก็พอ
ใจแล้ว และไม่ต้องการแก้ไขข้อบกพร่อง
ดังกล่าว ข้าพเจ้าทำตามสัญญาที่ได้ให้ไว้
แก่ประชาชนและทำเกินสัญญาเสียด้วย
ซ้ำ ทั้งนี้เพราะข้าพเจ้าไม่ได้สัญญาเอา
ไว้เกินความสามารถของตนเอง ข้าพเจ้า
แน่ใจว่าไม่ได้ทิ้งความเจ็บช้ำเกลียดชังไว้
ให้ใคร และไม่ต้องการให้ใครมารัก
อาลัยข้าพเจ้า" [29]

2.3 ศิลปะในการเจรจาความเมือง แม้ว่าสถานภาพทางการเมืองและสังคมของ มงแตนญ์จะไม่เอื้อต่อการวางตัวเป็นกลางไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด หรือการเหยียบเรือสองแคม สมัครสมานกับทั้งสองฝ่าย แต่มงแตนญ์ก็ประสบความสำเร็จในการสร้างความไว้เนื้อเชื่อใจแก่กษัตริย์ทั้งสองฝ่ายตลอดมา นอกจากนี้เขายังสามารถติดต่อกับลากงแตส เดอ กีช (La Comtesse de Guiche) หรือ ลา กอริซซองด์ (La Corisande) สนมคนโปรดของกษัตริย์อองรี เดอ นาวาร์ซึ่งช่วยให้การเจรจาระหว่างสองฝ่ายราบรื่นยิ่งขึ้น จึงไม่เป็นที่น่าประหลาดใจว่าพวกสันนิบาตคาทอลิกหรือพวกคาทอลิกหัวรุนแรงซึ่งมุ่งหมายจะล้มราชบัลลังก์ต่างก็เกลียดชังมงแตนญ์ที่สามารถทำให้ทั้งสองฝ่ายหันหน้ามาเจรจาต่อรองกันได้ มงแตนญ์ได้เล่าว่าระหว่างการเดินทางไปราชสำนักในปี

ค.ศ.1588 เขาได้ถูกพวกสันนิบาตคาทอลิกเข้าจู่โจมจับตัวไปคุมขัง แต่ได้รับความช่วยเหลือจากพระนางกัทเธอริน เดอ เมดิชิส์และดยุคอองรี เดอ กีสจนได้รับการปล่อยตัว มงแตนญ์มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกษัตริย์ อองรี เดอ นาวาร์ เนื่องจากเขาชื่นชมความห้าวหาญของกษัตริย์ ส่วนกษัตริย์ก็ปรารถนาจะรับฟังคำแนะนำอันสุขุมรอบคอบจากมงแตนญ์ พระองค์เคยเสด็จมาเยี่ยมเยือนมงแตนญ์ที่ปราสาทของเขา นักวิชาการสันนิษฐานว่าพระองค์เสด็จมาเพื่อขอคำแนะนำจากเขา ซึ่งมงแตนญ์คงจะแนะนำให้พระองค์เปลี่ยนศาสนาจากนิกายโปรแตสแตนท์มาเป็นคาทอลิก ในฐานะที่พระองค์เป็นรัชทายาทแห่งราช-บัลลังก์ฝรั่งเศส นอกจากนี้ เขายังรับหน้าที่เป็นผู้เจรจาต่อรองระหว่างกษัตริย์อองรี เดอ นาวาร์กับดยุค เดอ กีส ผู้นำฝ่ายสันนิบาตคาทอลิกอีกด้วย กล่าวได้ว่าตลอดระยะเวลา 15 ปีคือในระหว่างปี ค.ศ.1574-1588 มงแตนญ์ได้มีบทบาททางการเมืองใกล้ชิดกับบุคคลสำคัญที่กุมชะตาชีวิตของชาวฝรั่งเศส ได้แก่กษัตริย์อองรีที่สาม กษัตริย์อองรี เดอ นาวาร์ และดยุคอองรี เดอ กีส บุรุษผู้มีชื่อตัวว่าอองรีทั้งสามคน

ใน **Les Essais** เล่มที่สาม บทที่ 1 *"ว่าด้วยความมีประโยชน์และความซื่อสัตย์"* (De l'utile et de l'honnête) มงแตนญ์กล่าวด้วยความภาคภูมิใจถึงบทบาทนักการทูตของตนในการเจรจาไกล่เกลี่ย เราจะพบว่ามงแตนญ์มีคุณสมบัติหลายประการที่ส่งเสริมการเจรจาอันยากลำบากให้สำเร็จลุล่วงไปได้ ประการแรก เขาได้แสดงความเปิดเผยจริงใจให้อีกฝ่ายหนึ่งประจักษ์ว่าเขาทำหน้าที่โดยไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทน เพราะไม่มีความมักใหญ่ใฝ่สูงเช่นนักการเมืองอาชีพ อีกทั้งไม่มีส่วนเกี่ยวข้องในข้อพิพาท การที่รับอาสามาปฏิบัติภารกิจครั้งนี้ก็ด้วยหวังว่าจะก่อให้เกิดความสงบสุขแก่ประเทศชาติเท่านั้น สำหรับกลยุทธ์ในการเจรจานั้น เขาระมัดระวังที่จะพูดสิ่งที่เป็นกลาง ๆ ซึ่งทั้งสองฝ่ายรับฟังได้ หรือเป็นประโยชน์แก่ทุกฝ่ายและไม่กล่าวเท็จ ถ้าจำเป็นจะต้องปกปิดข้อความบางประการก็ด้วยความรู้สึกผิดชอบชั่วดีเท่านั้น อย่างไรก็ดี ไม่ควรมีความลับต่อเจ้านาย เพราะความลับเป็นสิ่งที่สร้างความลำบากใจ เขาถือว่าหากอีกฝ่ายหนึ่งเชื่อในความจริงใจของเขาแล้วก็จะเปิดทางไปสู่ความจริงใจในเรื่องอื่น ๆต่อไป จะเห็นได้ว่า วิธีการของเขาแตกต่างจากผู้เจรจาคนอื่น ๆ ซึ่งมักสงวนท่าที ไม่แสดงความเปิดเผย ทำให้คู่กรณีเกิดความระแวงสงสัยว่าจะมีแผนซ่อนเร้นอยู่ นอกจากนี้เขาจะต้องแสดงความเป็นกลางให้เป็นที่ประจักษ์ชัดว่าเขาบูชารักใคร่ จงรักภักดีต่อทั้งสองฝ่ายเท่าเทียมกัน มิได้ผูกพันกับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจนเกินไป จนสามารถบีบบังคับให้เขาไปทรยศกับฝ่ายตรงข้ามได้ เขาตระหนักว่าการเข้าไปรับใช้เจ้านายโดยมีข้อจำกัดและข้อแม้ต่าง ๆนั้นมิใช่สิ่งที่จะกระทำได้โดยง่าย เพราะผู้มีอำนาจย่อมต้องการความจงรักภักดีอย่างมอบกายถวายชีวิตจากบริวาร แต่มงแตนญ์ก็ระมัดระวังตนไม่เข้าใกล้จนขาดอิสรภาพ อนึ่ง การที่มงแตนญ์ยึดหลักทางสายกลาง เขาจึงปฏิบัติหน้าที่โดยปราศจากอารมณ์รุนแรงเช่นโกรธ เกลียด อาฆาตมาดร้าย คุณสมบัติเหล่านี้ทำให้มงแตนญ์สามารถวางตนเป็นผู้ไกล่เกลี่ยที่นุ่มนวล และเป็นผู้ให้คำปรึกษาที่เจ้านายไว้วางใจ ดังจะยกตัวอย่างการใช้ศิลปะโน้มน้าวจิตใจ อองรี เดอ นาวาร์ กษัตริย์หนุ่มผู้มุทะลุดุดัน ไม่ให้ใช้ความอาฆาตพยาบาทมาตัดสินปัญหา เขากล่าวว่า

> *"ข้าพเจ้าเข้าใจดีว่าความพยาบาทเป็นความรู้สึกที่รุนแรงเร้าใจ แม้ว่าข้าพเจ้าไม่เคยมีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องนี้มาก่อน เมื่อไม่นานนี้เอง ข้าพเจ้า*

ได้พยายามหันเหความปรารถนาจะแก้แค้นที่ได้เกิดขึ้นกับเจ้านายวัยหนุ่มพระองค์หนึ่ง ข้าพเจ้าไม่ได้บอกว่าพระองค์ควรจะยื่นแก้มอีกข้างหนึ่งไปให้ผู้ที่ตบหน้าพระองค์ และไม่ได้ยกกวีนิพนธ์ที่แสดงให้เห็นความรุนแรงร้ายกาจอันเกิดจากความอาฆาตมาดร้าย ข้าพเจ้าไม่ได้กล่าวถึงสิ่งเหล่านี้เลยแต่สนุกสนานกับการที่ให้เจ้านายได้ลิ้มรสความงามของภาพที่ตรงกันข้าม ได้แก่เกียรติยศความรักใคร่ชื่นชม ความปรารถนาดีที่พระองค์จะได้รับอันเป็นผลจากความเมตตากรุณาและคุณงามความดีของพระองค์เอง ข้าพเจ้าได้ทำให้พระองค์เปลี่ยนพระทัยจากความอาฆาตพยาบาทมาสู่ความทะเยอทะยานที่จะประสบความสำเร็จในทางการเมือง" [30]

3. การแสวงหาความรอบรู้ เพื่อสร้างขันติธรรม

มงแตนญ์โจมตีสังคมฝรั่งเศสในยุคสงครามศาสนาว่าเป็นสังคมที่ปราศขันติธรรม การที่ต่างฝ่ายต่างยึดมั่นว่าความคิดของตนเท่านั้นที่ถูกต้องจริงแท้แน่นอน และจะต้องกำจัดผู้ที่ไม่เห็นด้วยให้สูญสิ้นไป ทำให้ชนชาติเดียวกันต้องรบราฆ่าฟันกัน ยังความพินาศย่อยยับมาสู่ประเทศอย่างสุดที่จะประมาณได้ ความโหดร้ายทารุณจึงเป็นผลสืบเนื่องจากการขาดขันติธรรมในสังคม แม้ว่ามงแตนญ์จะยึดมั่นในคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิก และประณามการปฏิรูปศาสนาว่าเป็นสาเหตุแห่งความแตกแยกของคนในชาติก็ตาม แต่เขาก็ไม่เห็นด้วยกับการใช้อำนาจของฝ่ายบ้านเมืองที่กดขี่ข่มเหงปราบปรามพวกศาสนาปฏิรูป ซึ่งเป็นเหยื่อที่ไม่มีทางต่อสู้ของสังคมที่ขาดขันติธรรม มงแตนญ์ยอมรับว่า เขาเกลียดกลัวความโหดร้ายยิ่งกว่าความเลวทรามทั้งปวงในโลกนี้ เพราะเขาเห็นว่าความโหดร้ายคือสุดยอดแห่งความชั่วทั้งมวล นอกจากการฆ่าฟันกันในสนามรบซึ่งดำเนินไปถึง 8 ครั้งในชั่วเวลากว่า 30 ปี ความโหดเหี้ยมทารุณก็เป็นสิ่งที่พบเห็นกันทั่วไปในชีวิตประจำวันของชาวฝรั่งเศส จนสร้างความชาชินให้แก่ผู้คนในยุคนั้น แม้แต่การไต่สวนในกระบวนการยุติธรรมก็ใช้วิธีการทรมานให้จำเลยเกิดความเจ็บปวดสุดจะทนทาน จนต้องยอมสารภาพความผิดออกมา[31] การประหารชีวิตก็ใช้วิธีการที่น่าสะพรึงกลัวเช่นการเผาทั้งเป็นบ้าง สับร่างกายให้ขาดเป็นท่อน ๆบ้าง ใช้เครื่องมือประหารกระชากอวัยวะให้ขาดเป็นส่วน ๆบ้าง การสังหารหมู่ในวันฉลองนักบุญบาร์เตเลอมีเป็นตัวอย่างที่เห็นเด่นชัดของความโหดเหี้ยมอันเนื่องมาจากการขาดขันติธรรม ใน **Les Essais** เล่มที่หนึ่ง บทที่ 31 *"ว่าด้วยมนุษย์กินคน"* **(Des Cannibals)** มงแตนญ์เสียดสีเพื่อนร่วมชาติอย่างเผ็ดร้อน โดยเปรียบเทียบความป่าเถื่อนของชาวฝรั่งเศสกับพวกอินเดียนแดงในทวีปอเมริกาใต้ ซึ่งคนฝรั่งเศสเรียกว่า *"มนุษย์กินคน"* เขาวิจารณ์ว่าการที่คนฝรั่งเศสทรมานคนเป็น ๆ จนตายนั้นเท่ากับเป็นการกินคนทั้งเป็น ซึ่งป่าเถื่อนโหดเหี้ยมกว่าพวกอินเดียนแดงที่กินเนื้อมนุษย์ที่ตายแล้ว

อนึ่ง ความหวาดกลัวภัยพิบัติจากสงคราม ความสิ้นหวังที่จะดำเนินชีวิตอย่างปกติสุข ล้วนแต่เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้คนเชื่อถือโชคลาง หันไปพึ่งพาไสยศาสตร์มากกว่ายึดถือเหตุผล ในระยะนั้น ทางการได้ปราบปรามพวกแม่มดหมอผีซึ่งมีจำนวนมากมาย ในลักษณะเดียวกับพวกนอกศาสนาคือการลงโทษประหารชีวิตด้วยการเผาทั้งเป็น เฉพาะในแคว้นลอร์แรนในช่วงปีค.ศ.1577-1590 ได้มีการประหารชีวิตพวกแม่มดหมอผีถึง 900 ราย[32] มงแตนญ์ไม่เห็นด้วยกับการลงโทษคนเหล่านี้เยี่ยง

อาชญากร เพราะเขาได้ไปสังเกตสภาพพวกแม่มด หมอผีอย่างใกล้ชิดในคุก จึงแน่ใจว่าคนเหล่านี้มิได้มีวิญญาณชั่วร้ายสิงอยู่ตามที่คิดกัน หากแต่เป็นคนป่วยทางจิตสมควรจะได้รับการเยียวยาจากแพทย์ มากกว่าจะถูกประหารชีวิต แม่มดหมอผีซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นหญิงชรา หน้าตาน่าเกลียด ยากจน โง่เง่า ไร้การศึกษา ถูกตัดสินโดยผู้พิพากษาผู้มีความรู้สูงส่ง แต่ขาดขันติธรรม ไม่นำพาต่อชีวิตมนุษย์ผู้บริสุทธิ์

ความรู้สึกต่อต้านความโหดร้ายทารุณ ความเมตตาสงสารผู้เคราะห์ร้ายเป็นสิ่งที่หาได้ยากยิ่งในยุคที่การประหารชีวิต การทรมานนักโทษดูจะเป็นเรื่องธรรมดาสามัญสำหรับผู้คนในยุคนั้น นับได้ว่ามงแตนญ์มีความกล้าหาญชาญชัยไม่น้อยที่แสดงความคิดเรื่องขันติธรรมในยุคที่สังคมขาดขันติธรรม โดยเฉพาะใน **Les Essais** เล่มที่สามนั้น เราจะพบว่าแทบทุกบททุกตอน มงแตนญ์จะโจมตีพวกสันนิบาตคาทอลิกที่มุ่งมั่นจะทำลายฝ่ายอื่นที่มีความเชื่อทางศาสนาที่ผิดแผกไปจากตน สิ่งที่มงแตนญ์ห่วงใยมากที่สุดได้แก่ความชินชากับความทารุณโหดร้าย โดยเฉพาะพวกเด็ก ๆ มงแตนญ์แนะนำให้พ่อแม่ พี่เลี้ยงช่วยกันอบรมบ่มนิสัยเด็กให้เกลียดกลัวความทารุณโหดร้ายทุกรูปแบบ อันจะเป็นหนทางแก้ไขปัญหานี้ได้ในอนาคต เด็กจะต้องได้รับการสั่งสอนว่าสิ่งใดเป็นความชั่วที่ควรหลีกเลี่ยง ละเว้น เริ่มจากกิจวัตรประจำวัน เช่นการเล่นรังแกสัตว์ให้เจ็บปวดหรือข่มขู่ทาสที่ไม่กล้าโต้ตอบ และจะต้องสอนให้เด็กรักสิ่งที่มีชีวิตทุกชนิดไม่ว่าคน สัตว์ พืช เพื่อที่เด็กจะไม่คิดทำร้ายสิ่งมีชีวิตให้ได้รับความทุกข์ทรมาน ในที่สุด เมื่อเด็กเติบโตขึ้น เขาก็จะเห็นว่าสิ่งที่ผู้ใหญ่ปฏิบัติกันทั่วไปเช่น การล่าสัตว์ การต่อสู้ด้วยการดวล หรือการกีฬาที่นำสัตว์มาต่อสู้กันเป็นการกระทำทารุณกรรมที่ไม่ควรเอาเยี่ยงอย่าง เมื่อคนในสังคมปฏิบัติต่อกันด้วยความเมตตากรุณา ความสงบสุขก็จะบังเกิดขึ้นแทนการรบราฆ่าฟันกันเช่นในยุคนี้

มงแตนญ์ใคร่ครวญถึงสาเหตุที่ทำให้ผู้คนขาดขันติธรรม ส่วนหนึ่งเป็นเพราะว่าคนเหล่านี้มีความคิดที่คับแคบ ยึดมั่นกับข้อวินิจฉัยของตนเท่านั้น แท้ที่จริงแล้ว พวกเขาไม่เคยมองให้ไกลพ้นจากปลายจมูกของตนเลย นั่นก็คือ เอาผลประโยชน์หรือความรู้สึกส่วนตัวมาสนับสนุนข้อวินิจฉัยของตนว่าผิด-ถูก ดี-เลว เขาสังเกตว่าข้อวินิจฉัยต่อพฤติกรรมของตนเองจะแตกต่างจากข้อวินิจฉัยต่อพฤติกรรมของผู้อื่น นอกจากเราจะมองข้ามข้อบกพร่องของตัวเราเองแล้ว ยังกลับเห็นเป็นสิ่งดีงามเสียด้วยซ้ำ แต่กับผู้อื่นแล้ว เราจะเห็นสิ่งเดียวกันนี้ว่าเป็นความชั่วร้าย ดังที่เขาเปรียบเปรยว่า *"ถ้ากองปุ๋ยของตัวเองละก็ส่งกลิ่นหอมหวนทีเดียว"*

ในเบื้องแรก มงแตนญ์เสนอแนะให้คนเรามองไกลให้รอบด้าน พิจารณาทั้งส่วนดีและส่วนเสียของตนเองและของผู้อื่น การเปิดใจกว้างรับประสบการณ์ที่หลากหลายของโลกภายนอก จะทำให้เรายอมรับความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีที่แตกต่างจากเรา อันเป็นทางนำไปสู่ขันติธรรม ใน **Les Essais** เล่มที่หนึ่ง บทที่ 23 *"ว่าด้วยขนบธรรมเนียมและการไม่ยอมเปลี่ยน แปลงกฎเกณฑ์ที่ยอมรับกันมาช้านานอย่างง่าย ๆ"* (De la coutume et de ne changer aisément une loi reçue) มงแตนญ์พยายามยกตัวอย่างมากมายเพื่อชี้ให้เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้จะดีหรือเลวขึ้นอยู่กับความคิดเห็นหรือความเคยชินที่แตกต่างกันออกไป ไม่มีข้อวินิจฉัยที่ตายตัว เมื่อโลกทัศน์ของเราขยายกว้างไกลกว่าถิ่นที่ตนอยู่อาศัย เราก็จะมีโอกาสพินิจพิจารณาความหลากหลายของขนบธรรมเนียมประเพณีที่คนเราปฏิบัติสืบทอดกันมาในแต่ละประเทศเขตแคว้น สิ่งที่

ดูน่ารังเกียจขยะแขยงในถิ่นหนึ่ง กลับเป็นสิ่งที่น่ายกย่องชื่นชมในถิ่นอื่นก็ได้ ตัวอย่างเช่นสาวพรหมจารีในบางประเทศเปลือยอวัยวะที่ควรจะปกปิด แต่หญิงที่แต่งงานแล้วกลับปกปิดอวัยวะส่วนนั้นอย่างมิดชิด หรือการปลงศพที่มีเกียรติจะต้องให้สุนัขหรือนกมากินศพ ความงามก็เช่นกัน ขึ้นอยู่กับรสนิยมของแต่ละชาติ ไม่มีข้อวินิจฉัยที่ตายตัว เช่นชาวอิตาเลียนชอบผู้หญิงที่มีเนื้อหนัง อ้วนล่ำ ส่วนชาวสเปนชอบผู้หญิงผอมแห้ง หนังหุ้มกระดูก มงแตนญ์มีความเห็นว่าการที่คนเราจะเป็นผู้มีจิตใจเปิดกว้าง ยอมรับความแตกต่างของเพื่อนมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี ศรัทธาความเชื่อในศาสนา โดยไม่ยึดมั่นถือมั่นกับสิ่งที่ตนปฏิบัติอยู่หรือเชื่อมั่นอยู่ว่าล้ำเลิศเหนือผู้ใด ผู้นั้นจะต้องถามตัวเองอยู่เสมอว่า *"ข้าพเจ้ารู้อะไรบ้าง"*[33] (Que sais-je?) เพื่อที่จะได้รับคำตอบว่า *"ข้าพเจ้าไม่รู้อะไรเลย"* เมื่อ *"ไม่รู้อะไร"* ก็ต้องใฝ่หาความรู้เพื่อขจัดอวิชชาและอคติให้หมดไป พร้อมที่จะรับความคิดของผู้อื่นที่แตกต่างจากตน และเมื่อนั้นขันติธรรมก็จะบังเกิดขึ้น ใน **Les Essais** มงแตนญ์เสนอวิธีการแสวงหาความรอบรู้จากการอ่านหนังสือ การพบปะสนทนากับผู้มีความรู้ และการเดินทางท่องเที่ยวไปในดินแดนที่ห่างไกล

บ่อเกิดแห่งความรู้ที่สามารถตักตวงได้ในเบื้องต้นได้แก่การอ่านหนังสือ จะเห็นได้ว่าสถานที่ที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในชีวิตของมงแตนญ์คือห้องสมุดส่วนตัวที่ปราสาทมงแตนญ์ ใน **Les Essais** เล่มที่สาม บทที่ 3 *"ว่าด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมสามประการ"* (De trois commerces) มงแตนญ์พรรณนาว่าห้องสมุดของเขาตั้งอยู่บนชั้นสามของหอสูง ซึ่งเป็นส่วนที่รับลมมากที่สุดของปราสาท ห้องนี้มีสัณฐานเป็นวงกลมซึ่งช่วยให้เขามองเห็นหนังสือทั้งหมดที่วางเรียงกัน 5 ชั้นได้[34] มงแตนญ์ใช้เวลาส่วนใหญ่ในชีวิตภายในห้องสมุดแห่งนี้ เป็นมุมส่วนตัวที่ทำให้เขาสามารถตัดโลกภายนอกไม่ว่าจะเป็นสังคมหรือบุตรภรรยาไม่ให้มายุ่งเกี่ยวกับเขาได้ มงแตนญ์ได้สรรเสริญคุณค่าของหนังสือไว้ว่า

> *"หนังสือให้คุณประโยชน์ด้วยวิธีการง่าย ๆ และสม่ำเสมอ หนังสือจะอิงแอบแนบกายเราไม่ว่าจะอยู่ ณ ที่ใด หนังสือปลอบประโลมใจในวัยชราและในยามโดดเดี่ยว อ้างว้าง ขจัดความเกียจคร้านที่หนักอึ้งแสนทรมานและความเบื่อหน่ายให้หมดสิ้นไป ทำให้ความเจ็บปวดรวดร้าวผ่อนคลายลง ถ้าความเจ็บปวดนั้นไม่หนักหนาสาหัสจนครอบครองจิตใจของข้าพเจ้าอย่างสิ้นเชิง*[35] *เพื่อที่จะได้หันเหจากความคิดที่จำเจ ข้าพเจ้าก็มีหนังสือเป็นที่พึ่ง หนังสือสามารถดึงดูดข้าพเจ้าอย่างง่ายดาย และทำให้ข้าพเจ้าเพลิดเพลินได้ อีกทั้งยังไม่โกรธเคืองที่รู้ว่าข้าพเจ้าหันไปหาเขา (หนังสือ) เพราะผิดหวังจากการไปหาความสุขจากสิ่งอื่นที่เป็นรูปธรรม มีชีวิตจิตใจและเป็นธรรมชาติกว่า หนังสือต้อนรับข้าพเจ้าด้วยอัธยาศัยไมตรีอันดีเสมอมา"*[36]

มงแตนญ์ใช้เวลาชั่วชีวิตไปในการอ่านหนังสือ หนังสือที่มงแตนญ์อ่านส่วนใหญ่จะเป็นงานวรรณกรรม ปรัชญา ประวัติศาสตร์ของนักเขียนกรีก-โรมัน และของนักเขียนชาวฝรั่งเศสในยุคก่อน ๆและในยุคของเขาเอง ตลอดจนงานของนักเขียนชาติอื่น ๆในยุโรปที่แปลเป็นภาษาฝรั่งเศสอีกด้วย ส่วนงานของนักเทววิทยาฝ่ายคริสต์ศาสนาในยุคกลางนั้น มงแตนญ์ก็ศึกษาอย่างถ่องแท้ อาจกล่าวได้ว่าหนังสือเป็นแหล่ง

ความรู้อันมหาศาลที่เปิดโลกทัศน์ของมงแตนญ์ให้กว้างไกล พ้นไปจากปราสาทของมงแตนญ์ แคว้นเปริกอร์ดหรือราชสำนักกษัตริย์ฝรั่งเศส เขาได้รับรู้ถึงความแตกต่างในความรู้สึกนึกคิด ขนบธรรมเนียมประเพณีของผู้คนในยุคสมัยต่าง ๆในประเทศเขตแคว้นที่ใกล้เคียงหรือไกลโพ้นออกไป

นอกจากการอ่านหนังสือแล้ว มงแตนญ์ยังชอบพบปะผู้คนเพื่อสนทนาหาความรู้ เขารักสันโดษก็จริงอยู่ แต่เขาก็รักชีวิตสังคมไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน จะเห็นได้ว่า เขายังคบหาสมาคมกับผู้คนทั้งสังคมชุนนางและทั้งกับชาวบ้านในแถบนั้นอย่างสม่ำเสมอ เขาต้อนรับแขกที่ไปมาหาสู่มิได้ขาด ทำให้เขามีเพื่อนสนทนาถกเถียงในเรื่องต่าง ๆ มิได้ขาดเช่นกัน ยิ่งถ้ามีโอกาสได้คู่สนทนาที่ฉลาดเฉลียว มีปฏิภาณไหวพริบแล้ว มงแตนญ์จะมีความสุขสนุกสนานอย่างเต็มที่ ทั้งนี้เพราะเขาได้รับทั้งความรู้และทั้งมีโอกาสได้ลับสมองให้เฉียบคมอีกด้วย อนึ่ง ความรู้ที่มงแตนญ์ได้รับจากการพบปะสนทนากับผู้คนนั้นได้ส่งเสริมความรู้จากการอ่าน ดังตัวอย่างจากการศึกษาชีวิตชนเผ่าหนึ่งในทวีปอเมริกาใต้ซึ่งเรียกกันว่า *"มนุษย์กินคน"* มงแตนญ์ได้อ่านหนังสือเกี่ยวกับชนเผ่านี้และได้ฟังคำบอกเล่าเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่และขนบธรรมเนียมประเพณีของ *"มนุษย์กินคน"* จากคนที่เคยไปอยู่ที่บราซิลอันเป็นดินแดนของชนเผ่านี้ นอกจากนี้ มงแตนญ์ยังมีโอกาสได้พบ *"มนุษย์กินคน"* สามคนที่มีผู้นำมาที่เมืองรูออง ในโอกาสที่เขาได้ติดตามราชสำนักของยุวกษัตริย์ชาร์ลส์ที่ 9 ไปที่เมืองนี้ มงแตนญ์ได้ซักไซ้ไต่ถามคนเหล่านี้โดยอาศัยล่าม อีกทั้งยังได้ความรู้เกี่ยวกับทัศนคติของพวกเขาต่อคนฝรั่งเศสซึ่งมงแตนญ์ถือโอกาสเสียดสีความอยุติธรรมของสังคมฝรั่งเศสโดยผ่านมุมมองที่ซื่อบริสุทธิ์ของผู้ที่ชาวยุโรปเรียกว่า *"คนป่าเถื่อน"* (Les barbares)

มงแตนญ์ชอบเดินทางท่องเที่ยวไปในดินแดนที่ห่างไกล ด้วยความหวังที่จะได้เก็บเกี่ยวประสบการณ์ชีวิตด้วยตัวของเขาเอง ขณะที่มงแตนญ์เริ่มการเดินทางนั้น เขามีอายุได้ 47 ปี ซึ่งนับว่าย่างวัยชราแล้วสำหรับคนในศตวรรษที่ 16 เขาเล่าว่ามีคนตำหนิติเตียนเขาว่าเป็นการไม่สมควรที่จะเดินทางเพราะมีครอบครัวแล้ว ซ้ำยังอายุมากอีกด้วย เนื่องจากในยุคนั้นถือกันว่าการเดินทางเป็นเรื่องของคนหนุ่มคนสาว คนแก่ควรจะพักผ่อนอยู่กับบ้าน ในข้อนี้มงแตนญ์มีความคิดสวนทางกับเพื่อนร่วมสมัยของเขา เขาแย้งว่า เหตุใดความสนุกสนานจากการเดินทางจึงได้รับการสงวนเอาไว้ให้เฉพาะคนหนุ่มสาวเล่า อันที่จริง คนวัยเดียวกับเขาสมควรที่จะได้เดินทางท่องเที่ยวมากกว่าหนุ่มสาว เพราะเป็นวัยที่มีสิทธิ์จะทำทุกอย่างตามความปรารถนาโดยไม่ต้องพยายามปฏิบัติตนให้อยู่ในกรอบของสังคม อนึ่ง เงินทองที่ใช้จ่ายไปในการท่องเที่ยวหรือก็เป็นเงินที่หามาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงของตน ไม่เหมือนหนุ่มสาวที่ยังต้องพึ่งค่าใช้จ่ายจากพ่อแม่ การจำกัดไม่ให้คนมีอายุแสวงหาความสุขอย่างอิสระเสรีจึงเป็นความอยุติธรรมอย่างยิ่ง มงแตนญ์ได้กล่าวอ้างอิงเพลโตที่ห้ามคนอายุไม่ถึง 40-50 ปีเดินทางท่องเที่ยว เพราะคนอายุน้อยจะไม่ได้รับประโยชน์จากการเดินทางเท่ากับคนอายุมาก ซึ่งมงแตนญ์ก็ไม่ได้กล่าวว่าเขาเห็นพ้องกับเพลโตหรือไม่ เพราะความคิดที่ว่าการเดินทางหล่อหลอมหนุ่มสาวก็เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป แต่เขาเห็นพ้องกับเพลโตที่ห้ามคนอายุ 60 ปีเดินทาง ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้วข้างต้น มงแตนญ์จึงออกเดินทางหลังจากที่เขียน **Les Essais** ทั้งสองเล่มเสร็จลงในปีค.ศ.1580 จุดหมายปลายทางของเขาคือเมืองหลายเมืองทางตะวันออกของประเทศฝรั่งเศส และเดินทางต่อไปยังสวิตเซอร์แลนด์ เยอรมันและอิตาลี การเดินทางครั้งนี้กินเวลา

17 เดือน โดยใช้ม้าเป็นพาหนะ คณะเดินทางประกอบด้วยน้องชายคนเล็ก น้องเขย เลขานุการ คนรับใช้ และขบวนล่อที่บรรทุกสัมภาระ เพื่อโต้ตอบข้อกังขาของผู้คนว่าเหตุใดเขาจึงออกเดินทางท่องเที่ยว ทั้ง ๆ ที่อายุล่วงเข้าวัยชราแล้ว มงแตนญ์ได้แจกแจงเหตุผลนานัปการเกี่ยวกับการตัดสินใจครั้งนี้ ประการแรกเขาตั้งใจจะไปรักษาโรคนิ่วในกระเพาะปัสสาวะตามสถานอาบน้ำแร่ที่มีชื่อในเยอรมันหรือในอิตาลี ประการที่สองการเดินทางครั้งนี้เป็นการหลีกลี้ชั่วคราวจากสภาพบ้านเมืองที่เลวร้ายในยามสงคราม จนบั่นทอนความสงบสุขทั้งกายและใจของเขาจนหมดสิ้น อีกประการหนึ่ง มงแตนญ์มีจุดหมายที่จะหลีกลี้จากความรับผิดชอบในหน้าที่หัวหน้าครอบครัว ซึ่งเขาเห็นว่าเป็นภาระที่น่าเบื่อหน่ายไม่รู้จักจบสิ้น และถ้ามีผู้ตั้งคำถามว่าการจากครอบครัวไปนาน ๆแล้วจะไม่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาจืดจางลงหรือ มงแตนญ์กลับเห็นว่าสามีภรรยาที่อยู่ใกล้ชิดกันตลอดเวลาจะเกิดความจำเจเบื่อหน่ายต่อกัน แต่ครั้นเมื่อจากกันไกล จิตใจกลับคนึงหากัน ทำให้เกิดความรักใคร่ห่วงหากันขึ้นใหม่ เพราะการแต่งงานมิได้หมายความว่าหญิงชายจะต้องอยู่เคียงคู่กันตลอดเวลา มงแตนญ์จึงเห็นว่าการที่เขาเดินทางโดยทิ้งครอบครัวเอาไว้จึงเป็นการสร้างความมีชีวิตชีวา และเติมรสชาติให้แก่ชีวิตครอบครัวนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม เหตุผลส~ทางครั้งนี้ได้แก่ความปรารถนาที่จะไปสัมผัสโลกภายนอกที่เขารู้จักจากหนังสือและจากการสนทนากับผู้รู้ จิตใจที่แสวงหาอิสรภาพได้เร่งเร้าให้โบยบินไปหาประสบการณ์จากถิ่นที่อันไกลโพ้น มงแตนญ์มีความเห็นว่าธรรมชาติได้สร้างให้มนุษย์มีความเป็นอิสระ มีสิทธิ์ที่จะเดินทางไปแห่งหนตำบลใดก็ได้ เหตุไฉนมนุษย์เรากลับกักขังตนเองให้อยู่ในขอบเขตที่จำกัด เขาเยาะเย้ยความคับแคบของมนุษย์ที่ไม่ยอมเปิดใจสู่โลกภายนอก ด้วยการยกตัวอย่างกษัตริย์แห่งเปอร์เซียที่ไม่ยอมดื่มน้ำจากที่ใดนอกจากน้ำจากแม่น้ำโคอัชเพส (Choaspes) ต่างกับตัวเขาที่กระหายใคร่ดื่มน้ำทุกแห่งในโลกด้วยการเดินทางท่องเที่ยว สร้างความคุ้นเคยกับสังคมของชาติต่าง ๆที่แตกต่างจากฝรั่งเศส ดังที่เขาสรุปว่า การเดินทางเป็นการฝึกฝนชีวิตที่เป็นประโยชน์มหาศาล เพราะทำให้ใจเปิดกว้างพร้อมที่จะเรียนรู้สิ่งแปลกใหม่ การศึกษาใดเล่าจะวิเศษเท่ากับการเรียนรู้ความหลากหลายของชีวิตขนบธรรมเนียมประเพณีและความรู้สึกนึกคิดของผู้คนในต่างถิ่น ด้วยประการฉะนี้ เขาจึงพร้อมที่จะปรับตัวให้เข้ากับชีวิตต่างแดน ท่ามกลางชนต่างชาติต่างภาษาด้วยความเต็มอกเต็มใจ เมื่อเดินทางไปต่างแดน เขาพยายามทิ้งความเป็น *"ฝรั่งเศส"* เสียชั่วคราว บางครั้งจะมีคนพยายามเอาอกเอาใจเขาด้วยการเสิร์ฟอาหารแบบฝรั่งเศส เขาจะไม่แยแสแต่จะรี่เข้าไปนั่งโต๊ะอาหารที่มีแต่คนต่างชาติทันที ทั้งนี้เพราะเขาถือว่าการค้นพบสิ่งแปลกใหม่ในบ้านเมืองของผู้อื่นเป็นกำไรชีวิตที่มีค่าสูงยิ่ง และเป็นวิถีทางหนึ่งที่ทำให้รู้จักตนเองได้ถ่องแท้ยิ่งขึ้น จะเห็นได้ว่าในระหว่างการเดินทางมงแตนญ์รู้สึกสนุกสนานและสนใจในทุกสิ่ง เขารับประทานอาหารแปลก ๆและได้รับการเสิร์ฟอาหารด้วยวิธีแปลก ๆที่ไม่เหมือนในฝรั่งเศส แต่ทุกสิ่งทุกอย่างก็ถูกใจเขาไปหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เสน่ห์ของประเทศที่พูดภาษาเยอรมันดึงดูดใจเขาจนแทบไม่อยากจากไป ในตอนหนึ่งของ **Les Essais** เขาได้กล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ในต่างแดนที่ไม่ได้ทำให้เขาเกิดความรู้สึกแปลกแยกแม้แต่น้อย เขากล่าวว่า

"ไม่ว่าจะเป็นจานดีบุก จานไม้ หรือจานดินเผา ไม่ว่าอาหารนั้นจะต้ม หรือย่าง ใส่เนยหรือน้ำมันมะพร้าว หรือ

น้ำมันมะกอก ไม่ว่าอาหารนั้นจะร้อนหรือเย็น สำหรับข้าพเจ้านั้นทุกสิ่งไม่ต่างกันเลย" [37]

เขาวิจารณ์ชาวฝรั่งเศสที่ติดข้องอยู่กับโลกแคบ ๆ ของตัว แม้จะอยู่นอกประเทศ คนฝรั่งเศสมักจะเกาะกลุ่มกันในท่ามกลางคนต่างชาติ และจะดูถูกเหยียดหยามคนชาติอื่นว่าป่าเถื่อน เนื่องจากไม่ใช่ *"ฝรั่งเศส"* คนฝรั่งเศสเดินทางโดยคิดแต่เรื่องจะกลับบ้าน เวลาเดินทางก็ปิดกั้นตัวเอง ไม่ยอมคบหาสมาคมกับคนอื่น เหมือนกับว่าไม่ต้องการให้อากาศที่ตนไม่เคยสัมผัสพัดมาถูกต้องผิวกาย มงแตนญ์เย้ยหยันเพื่อนร่วมชาติของเขาโดยเปรียบกับพวกข้าราชสำนักที่เกาะกลุ่มอยู่แต่ในพวกของตน ดูถูกเหยียดหยามคนอื่นราวกับว่าไม่ใช่มนุษย์ด้วยกัน หัวข้อสนทนาของคนเหล่านี้ก็ไม่พ้นเรื่องราชสำนัก เพราะไม่สามารถจะคุยเรื่องใดกับคนอื่นเขาได้ [38]

ในระหว่างการเดินทาง ความสนใจของมงแตนญ์มีความหลากหลาย เมื่อได้พบเห็นสิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ จากมันสมองอันล้ำเลิศของมนุษย์ เช่นเครื่องจักรใช้กำลังน้ำซึ่งเป็นเทคโนโลยีชั้นสูงของอิตาลีในยุคนั้น เขาก็อดที่จะแสดงความชื่นชมต่ออัจฉริยภาพในการประดิษฐ์คิดค้นของมนุษย์เสียมิได้ นอกจากนั้นเขายังชื่นชอบทิวทัศน์ที่ถูกดัดแปลงโดยกิจกรรมของมนุษย์ เช่นการทำเกษตรกรรมขั้นบันไดในเยอรมันและอิตาลี อนึ่ง จุดมุ่งหมายสำคัญประการหนึ่งในการเดินทางครั้งนี้ คือการสำรวจกว้าง ๆเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนาของประชาชนในประเทศต่าง ๆในยุโรป เขาได้พบปะสนทนากับผู้ที่นับถือคริสต์ศาสนานิกายต่าง ๆ ในระหว่างการเดินทางไปตามเมืองต่าง ๆ ที่เมืองบาเซิลประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เขาเยี่ยมชมวัดนิกายโปรแตสแตนท์ เพื่อหาความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมของนิกายนี้ และยังได้ไปชมโบสถ์ของชาวยิวในอิตาลีด้วย ในการเยี่ยมชมโบสถ์และพิธีกรรมของศาสนานิกายต่าง ๆนั้น เขาก็ได้สนทนากับนักบวชของศาสนานั้น ๆ พร้อมกันไปด้วย ขณะเดียวกัน ที่อิตาลีเขาก็ไปเยี่ยมเยือนนักบวชนิกายโรมันคาทอลิกหลายองค์และได้เข้าร่วมพิธีทางศาสนาในวันคริสต์มาสที่กรุงโรม ในโอกาสนี้ เขาได้มีโอกาสจูบพระบาทของพระสันตปาปาเกรกัวร์ที่สามซึ่งเป็นผู้ประกอบพิธีด้วย สำหรับนักเดินทางที่เปิดใจกว้างแสวงหาประสบการณ์จากโลกภายนอกเช่นมงแตนญ์นั้น กิจกรรมใดเล่าจะพาให้สนุกเพลิดเพลินเท่ากับการได้ไปสร้างมิตรภาพใหม่ ๆ ขึ้น ซึ่งเขาเห็นว่าเพื่อนใหม่ที่เขาพบในระหว่างการเดินทางนั้นน่าสนใจกว่าเพื่อนบ้านหรือญาติพี่น้องเสียอีก และถ้าเพื่อนใหม่เป็นคนที่มีวิชาความรู้ด้วยก็ยิ่งทำให้เขาพอใจมากยิ่งขึ้น ซึ่งเขาก็ได้พบคนเหล่านี้ในสวิตเซอร์แลนด์ เยอรมันและอิตาลี เช่นที่กรุงโรม เขาพบนักมนุษยนิยมและพบนักการทูตที่สนใจด้านอักษรศาสตร์ ที่เมืองฟลอเรนซ์ เขาได้มีโอกาสพูดคุยกับแพทย์ และกับขุนนางคนหนึ่งซึ่งเชี่ยวชาญในศิลปะการใช้อาวุธ

จากการเดินทาง มงแตนญ์ได้สัมผัสกับความหลากหลายของสังคมในถิ่นที่ต่าง ๆ ในขณะเดียวกัน เขาได้ตระหนักถึงเอกภาพแห่งธรรมชาติของมนุษย์ซึ่งอยู่เหนือรูปแบบของการประพฤติปฏิบัติที่แตกต่างกันไปของชนชาติต่าง ๆ เราคงจะยอมรับว่าการแสวงหาความรอบรู้ได้นำไปสู่การสร้างขันติธรรมพร้อมกันกับสำนึกในภราดรภาพของมวลมนุษย์ มงแตนญ์กล่าวว่า

"ข้าพเจ้ามีความเห็นว่ามนุษย์ทุกผู้ทุกนามเป็นเพื่อนร่วมชาติของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าสวมกอดชาวโปแลนด์เหมือนกับข้าพเจ้าสวมกอดชาวฝรั่งเศส ด้วยว่าความคิดเรื่องประชาคมโลกอันเป็น

สากลอยู่เหนือความผูกพันระหว่างชนชาติเดียวกัน ดังที่มีผู้ถามโสเครติสว่า เขาเป็นชนชาติใด เขาไม่ตอบว่าเขาเป็นชาวเอเธนส์ แต่บอกว่าเขาเป็นประชาชนของโลก" [39]

4. การเผชิญความทุกข์อันเนื่องจากความป่วยไข้และการใช้ชีวิตในวัยชรา

ในบทสุดท้ายของ **Les Essais** เล่มสุดท้ายที่ชื่อว่า "ว่าด้วยประสบการณ์ชีวิต"(De l'expérience) มงแตนญ์ยอมรับความเสื่อมถอยของสังขารเมื่อความชรามาเยือนและโรครุมเร้า เขากล่าวว่า "เราจะต้องรู้จักเผชิญความทุกข์เมื่อเราไม่อาจหลบเลี่ยงได้" มงแตนญ์ทนทุกข์ทรมานจากโรคนิ่วในกระเพาะปัสสาวะ เขาป่วยเป็นโรคนี้เมื่ออายุ 45 ปี ทั้ง ๆที่ก่อนหน้านี้เขาเป็นผู้ที่มีสุขภาพดีเยี่ยม ในยุคนั้น โรคนิ่วในกระเพาะปัสสาวะเป็นโรคร้ายแรงไม่สามารถรักษาให้หายได้ เขาพรรณนาอย่างละเอียดลออถึงความเจ็บปวดเมื่ออาการกำเริบว่า คนไข้จะเหงื่อออกโทรมกาย ใบหน้าซีดเผือดแล้วก็แดง ตัวสั่น อาเจียนจนเป็นเลือด ความเจ็บปวดทำให้กล้ามเนื้อตึงเขม็งจนถึงกับชักกระตุก น้ำตาไหลพรากและถ่ายปัสสาวะขุ่นข้นเป็นสีดำน่ากลัว ปัสสาวะขัดเนื่องจากก้อนนิ่วเป็นหนามแหลมทิ่มแทงจนปวดแสบปวดร้อนอย่างร้ายกาจที่ผนังท่อปัสสาวะ และช่วงที่เจ็บปวดทรมานที่สุดคือช่วงที่ก้อนนิ่วขัดอยู่ในท่อปัสสาวะ ทำให้ปัสสาวะไม่ออกอยู่ 3-4 วัน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เห็นความตายอยู่เบื้องหน้า อย่างไรก็ตาม ถึงแม้มงแตนญ์จะทุกข์ทรมานจากโรคร้ายที่ไม่มีวันหายขาดสักปานใด เขากลับพิจารณาถึงการป่วยเป็นโรคนิ่วในกระเพาะปัสสาวะด้วยอารมณ์ขัน แฝงคารมถากถางอย่างเฉียบแหลม ขอหยิบยกเนื้อความบางตอนมาดังนี้

- โรคนี้เป็นโรคประจำตัวของคนใหญ่คนโตในสังคมชั้นสูง ดังนั้น เขาจึงรู้สึกเป็นเกียรติที่ได้เข้ามีส่วนร่วมในวงสังคมชั้นสูงด้วย เมื่อป่วยเป็นโรคนี้

- โรคนี้เป็นโรคที่มีศีลธรรมสูง เพราะไปเกิดที่อวัยวะที่กระทำบาป (ท่อปัสสาวะเป็นส่วนหนึ่งของอวัยวะเพศ) ผู้ป่วยเป็นโรคนี้ย่อมได้รับเกียรติด้วย

- เขาป่วยเป็นโรคนี้ตอนแก่ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่หมดความคึกคะนองของวัยหนุ่มแล้ว อีกทั้งเขาก็ได้ตักตวงความสดชื่นรื่นรมย์ไว้เต็มที่แล้ว จึงไม่มีอะไรจะสูญเสียเมื่อป่วยเป็นโรคนี้

- โรคนี้มีประโยชน์ในการกล่อมเกลาให้คนที่ย่างสู่วัยชราเข้าถึงมรณานุสติ เพราะทำให้เราค่อย ๆ ละโลกีย์สุขไปทีละน้อย ๆจนใกล้สู่ความตายเข้าไปทุกที เท่ากับว่าเราได้บรรลุสัจธรรมถึงความไม่ยั่งยืนของสังขารเมื่อป่วยเป็นโรคนี้

- ขณะที่ก้อนนิ่วกำลังเคลื่อนอยู่นั้น ผู้ป่วยจะเจ็บปวดอย่างถึงขีดสุด ครั้นเมื่อก้อนนิ่วหลุดไป ผู้ป่วยจะมีความสุขถึงขีดสุดราวกับว่าเขาได้หายป่วยอย่างฉับพลันทันใด ทำให้เขารู้ซึ้งถึงความสุขอันท่วมท้นที่เกิดขึ้นหลังจากที่เพิ่งผ่านพ้นความเจ็บปวดในชั่วพริบตา เนื่องจากสภาวะแห่งความทุกข์กับความสุขได้ประจันกันชิดใกล้เสียเหลือเกิน จะเห็นได้ว่าความเจ็บปวดไม่ได้สร้างเฉพาะความทุกข์ทรมานให้แก่มนุษย์ ถ้าพิจารณาในแง่ดี ธรรมชาติได้สร้างความเจ็บปวดเพื่อให้มนุษย์เกิดความสุขสันต์ทันทีที่ความเจ็บปวดได้ผ่านพ้นไป

เมื่อไม่อาจหลีกเลี่ยงจากความทุกข์อันเกิดจากโรคภัยเบียดเบียน มงแตนญ์จึงพยายามใช้ชีวิตอย่างเป็นปกติเท่าที่จะทำได้ เช่นขี่ม้าเป็นระยะเวลา 10 ชั่วโมงต่อเนื่องกัน ทั้ง ๆที่มีอาการปวดนิ่ว ถ้าอยู่บ้าน เขาก็ไปเล่นกับสุนัขอย่างร่าเริงบ้าง ล้อเล่นกับ

บริวารบ้าง หรือสนทนากับผู้อื่นอย่างเป็นงานเป็นการบ้าง อีกทั้งหากิจกรรมอื่น ๆมาทำให้ไม่ว่างจะได้ไม่คิดถึงแต่เรื่องป่วยไข้ เพราะจะทำให้หมดอาลัยตายอยากในชีวิต อย่างไรก็ดี แม้ว่ามงแตนญ์จะยอมรับสภาพความเจ็บป่วยด้วยจิตใจที่เข้มแข็งเพียงใดก็ตาม แต่เขาก็รู้ซึ้งถึงความทุกข์ทรมานของคนที่ป่วยเป็นโรคที่รักษาไม่หาย ดังที่เขากล่าวสรรเสริญการมีสุขภาพดีว่าเป็นสิ่งประเสริฐสุดที่ธรรมชาติประทานแก่มนุษย์ นับว่าสอดคล้องกับพุทธภาษิต "อโรคยา ปรมา ลาภา"

มงแตนญ์ตระหนักถึงความไม่เที่ยงแท้ของสังขารที่ต้องร่วงโรยไปตามกาลเวลา ไม่มีผู้ใดจะหลีกหนีได้ การที่คนชราจะอ้อนวอนพระเจ้าขอให้เรี่ยวแรงแข็งขันคงความหนุ่มสาวเอาไว้ชั่วกาลนานนั้นเป็นสิ่งที่ฝืนธรรมชาติและไร้สาระ การเฝ้าสังเกตตนเองและผู้อื่น ทำให้เขาสามารถวิเคราะห์ข้อบกพร่องของคนชราได้ถึงแก่น และสามารถวางแนวทางการดำเนินชีวิตในวัยชราของเขาให้เหมาะสม เขาแจกแจงข้อบกพร่องของคนชราว่าพอยิ่งแก่ตัวลงก็เริ่มจู้จี้จุกจิก เกลียดชังปัจจุบัน สรรเสริญอดีต เย่อหยิ่ง โง่เง่า ใจน้อย ไม่ยอมรับความบกพร่องของตนเอง คนแก่มักพูดพล่ามน่าเบื่อ ไม่ชอบคบหาสมาคมกับใคร เชื่อถือโชคลาง ละโมบโลภมาก วุ่นวายกับเงินทองอย่างน่าขัน ทั้ง ๆที่ไม่ค่อยจะมีทางใช้เงินแล้วก็ตาม นอกจากนี้ ยังอยุติธรรมและร้ายกาจยิ่งกว่าคนหนุ่มสาว มงแตนญ์สรุปว่าริ้วรอยย่นไม่ได้เกิดเฉพาะบนใบหน้าเท่านั้น แต่ยังเกิดในจิตใจอีกด้วย เขายอมรับว่าเขาคือคนแก่ธรรมดาคนหนึ่งที่หนีไม่พ้นข้อบกพร่องต่างๆที่ได้สาธยายมาข้างต้น ด้วยเหตุนี้ เขาจึงเริ่มจะหลบลี้หนีหน้าผู้คน แม้จะมีนิสัยชอบการสมาคม ทั้งนี้เพราะน้อยใจคิดว่าไม่มีใครเขาอยากจะคบหากับคนแก่ที่สังขารเสื่อมโทรม อย่างไรก็ตาม เขายอมรับสภาวะปัจจุบันอย่างเข้มแข็ง แม้ว่าร่างกายจะเปลี้ยล้าด้วยโรคภัยแต่จิตใจของเขาปลอดโปร่ง แจ่มใส เขาพยายามหาสิ่งชดเชยความสดชื่นรื่นรมย์ในชีวิตที่ขาดหายไปในวัยชรา ด้วยการคำนึงถึงความสุขในรสรักที่เขาได้เคยมีประสบการณ์ที่ผาดโผนมีรสชาติในวัยหนุ่ม ซึ่งกระตุ้นความรู้สึกให้กระชุ่มกระชวย ถึงจะไม่ร้อนผ่าวก็พอชโลมจิตใจที่เหงาหงอยให้สดชื่นแจ่มใสขึ้นมาบ้าง ดังที่เขาเขียนถึงอดีตอันสดชื่นรื่นรมย์ใน **Les Essais** เล่มที่สาม บทที่ 5 "*ว่าด้วยกวีนิพนธ์ของเวอร์จิล*" (Sur les vers de Virgile)

มงแตนญ์เคยใช้ชีวิตในวัยหนุ่มอย่างคึกคะนอง เจ้าสำราญ จนต้องใช้หลักทางสายกลางมาเหนี่ยวรั้งตนเองบ้าง เมื่อเข้าสู่วัยชราเขาก็ใช้หลักทางสายกลางอีกเช่นกัน เพื่อประคองกายและใจไม่ให้อับเฉาอย่างรวดเร็ว กล่าวคือเขาแนะนำคนแก่ว่าจะต้องไม่ละเลยความรักหรือความปรารถนาทางเพศโดยสิ้นเชิง เพราะความรักเป็นความรู้สึกประการเดียวที่ทำให้เกิดความตื่นเต้น ประโลมใจให้ชื่นบาน คนแก่จะรู้สึกกระปรี้กระเปร่า มีกำลังใจ เลิกปล่อยตัวให้ทรุดโทรมเพราะคิดว่าไร้คนสนใจ หากแต่หันมาสนใจปรุงแต่งร่างกายให้สะอาดสะอ้าน ขจัดข้อบกพร่องของตัวเองออกเสียบ้าง ด้วยมีความหวังว่าจะได้รับความรักจากคนรอบข้างบ้าง อย่างไรก็ตาม มงแตนญ์ชี้ให้เห็นถึงปัญหาความรักของชายแก่เนื่องจากสมรรถภาพทางเพศลดลง* คนแก่เป็นฝ่ายเรียกร้องมาก แต่ให้ได้น้อย ต้องการจะเป็นผู้เลือก แต่ก็ไม่ควรค่าแก่การยอมรับ มีความกล้าน้อยลงแต่ขี้ระแวงมากขึ้นจนไม่แน่ใจว่าจะได้รับความรักจากใจจริง

ในย่อหน้าสุดท้ายของ **Les Essais** เล่มสุดท้าย มงแตนญ์ได้อ้อนวอนเทพเจ้าอพอลโล เทพเจ้าแห่งสุขภาพและความเฉลียวฉลาดดลบันดาลให้คน

ชราใช้ชีวิตที่พอเหมาะพอควร ร่าเริงแจ่มใส และน่าคบหาสมาคม เขาได้หยิบยกบทกวีตอนหนึ่งของโฮเรซกวีชาวโรมันมาสนับสนุนความปรารถนาของเขาว่า

"ข้าแด่เทพอพอลโล ขอได้โปรดดลบันดาลให้ข้าฯได้มีสุขภาพอันสมบูรณ์เพื่อที่จะได้ใช้ทรัพย์สินที่สั่งสมมาให้เกิดประโยชน์ รวมทั้งได้โปรดประทานปัญญาอันไม่มีวันเหือดหาย ขอได้โปรดอย่าให้ปัจฉิมวัยของข้าฯเป็นที่น่ารังเกียจเหยียดหยาม และขอได้โปรดให้ข้าฯยังบรรเลงเพลงพิณได้อีกต่อไป" [40]

ในช่วงสุดท้ายของชีวิต ประมาณ 4-5 ปีก่อนที่เขาจะถึงแก่กรรม มงแตนญ์มักจะพำนักอยู่ ณ ปราสาทมงแตนญ์เป็นเวลานาน ๆ นอกเหนือจากการเดินทางไปพำนักกับมารี เลอ จาร์ เดอ กูร์เนย์ (Marie Le Jars de Gourney) ที่แคว้นปีการ์ดีเป็นครั้งคราว หญิงสาวผู้นี้นิยมชมชอบผลงานของมงแตนญ์และได้ติดต่อกับเขาทางจดหมายมาแล้วหลายปี มงแตนญ์ได้ประกาศให้เธอเป็น *"บุตรสาวจากสายสัมพันธ์"* (fille d'alliance) ของเขาชีวิตในวัยชราของเขาไม่เงียบเหงา นอกจากการพบปะเพื่อนฝูงที่ไปมาหาสู่มิได้ขาดแล้ว เขายังแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับเพื่อน ๆทางจดหมายอีกด้วย อีกทั้งใช้เวลาส่วนใหญ่ไปในการอ่านหนังสือตามที่เคยปฏิบัติเสมอมา ด้วยว่าหนังสือคือเพื่อนที่ประเสริฐที่สุดของเขา ผลงานที่สำคัญที่สุดในช่วงสุดท้ายของชีวิตคือนับตั้งแต่ปีค.ศ.1588 เป็นต้นไป ได้แก่การแก้ไขปรับปรุง **Les Essais** ผลงานชิ้นเอกและชิ้นเดียวในชีวิตของเขาให้สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้ ดังที่เขาได้กล่าวถึงภารกิจครั้งนี้ไว้ว่า

"บนเส้นทางชีวิตสายนี้ (คือการเขียนหนังสือเล่มนี้) ข้าพเจ้ามุ่งหน้าไปเรื่อย ๆ โดยไม่เหนื่อยยาก ตราบเท่าที่น้ำหมึกและกระดาษยังคงเหลืออยู่ในโลก" [41]

5. การใช้ชีวิตด้วยความรื่นรมย์

ในบทสุดท้ายของ **Les Essais** เล่มสุดท้าย *"ว่าด้วยประสบการณ์ชีวิต"* (De l'expérience) มงแตนญ์ได้ทบทวนแนวทางในการใช้ชีวิตตั้งแต่ต้นจวบจนวาระสุดท้ายของชีวิต ซึ่งนับว่าเป็นการสรุปงานวรรณกรรมเรื่องนี้ด้วย เป็นที่น่าสังเกตว่า มงแตนญ์เขียนบทสุดท้ายของหนังสือในช่วงวิกฤติของชีวิต คืออยู่ในวัยชรา มีโรคภัยเบียดเบียน อีกทั้งวิกฤติการณ์การเมืองที่ได้ดำเนินมาชั่วชีวิตของเขาก็มิได้คลายความรุนแรงร้ายกาจลงไปแม้แต่น้อย แต่แทนที่มงแตนญ์จะสูญสิ้นความหวัง หมดสิ้นศรัทธาในมนุษยชาติเช่นเดียวกับเพื่อนร่วมสมัยของเขา เขากลับพร่ำสรรเสริญพลังชีวิตจากธรรมชาติที่พระผู้เป็นเจ้าประทานให้เพื่อสร้างความรื่นรมย์แก่มวลมนุษย์ในลักษณะเดียวกับนักมนุษยนิยมในตอนต้นยุค ดังที่เขากล่าวไว้ว่า

"มันเป็นความสุขสมบูรณ์เทียบเทียมได้กับเทพ ในการที่มนุษย์รู้จักเสพความหฤหรรษ์อย่างเต็มที่จากชีวิตของตนเอง" [42]

ฉะนั้น การที่นักบวชของคริสต์ศาสนาปฏิเสธโลกียสุขนั้นถือว่าเป็นการทำลายกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ หรือนัยหนึ่งเป็นการปฏิเสธการสร้างสรรค์ที่พระผู้เป็นเจ้าตั้งพระทัยประทานให้แก่มวลมนุษย์นั่นเอง และในเมื่อการสร้างสรรค์ของพระผู้เป็นเจ้าเป็นไปเพื่อความสุขของมนุษย์ แม้แต่การประกอบกิจกรรมเพื่อการ

ดำรงชีวิตและการสืบเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ก็เป็นสิ่งที่สร้างความหฤหรรษ์ตามธรรมชาติ การปฏิเสธความสุขตามครรลองของธรรมชาติจึงเป็นการเหยียดหยามการสร้างสรรค์ของพระผู้เป็นเจ้าด้วย ส่วนมงแตนญ์นั้น เขายอมรับว่าเขาซาบซึ้งในความเมตตาของพระผู้เป็นเจ้าที่ประทานความสุขอันประเสริฐสุดให้แก่มวลมนุษย์ และเขาภูมิใจยิ่งนักที่ได้ใช้ชีวิตตามพระประสงค์ของพระองค์ เขากล่าวว่า

> *"สำหรับข้าพเจ้าแล้วละก็ ข้าพเจ้ารักชีวิตนี้และดำเนินชีวิตเพื่อสนองสิ่งที่พระผู้เป็นเจ้ามีพระเมตตาประทานมาให้"* [43]

การใช้ชีวิตด้วยความรื่นรมย์นั้น นอกจากจะเป็นสิทธิ์ตามธรรมชาติของมนุษย์แล้ว มนุษย์เองยังต้องมีหน้าที่ที่จะหาวิธีการเพิ่มพูนความสุขของตนให้ทวีคูณจนซึมซาบล้ำลึกจากสรีระจนถึงจิตวิญญาณ จนกายและจิตแนบเป็นหนึ่งเดียว ดังที่เขาได้กล่าวถึงโลกียสุขที่เสพได้ด้วยปัญญา และปัญญาที่เสพได้ด้วยอายตนะ(plaisirs intellectuellement sensibles et sensiblement intellectuels) ตลอดชีวิตของมงแตนญ์ เขาดื่มด่ำรื่นรมย์กับความสุขทางกายและใจที่เป็นไปตามครรลองของธรรมชาติ เช่นชอบสูดดมกลิ่นหอม มีความสุขในการรับประทานอาหารหฤหรรษ์ในเพศรสแม้ในยามชรา และพยายามทุกวิถีทางที่จะหลีกเลี่ยงสิ่งที่เป็นพิษเป็นภัยต่อความสุข เช่น ไม่ชอบคบคนที่มีจิตใจเศร้าหมอง อารมณ์เสียเป็นปกติวิสัย เพราะพูดคุยด้วยแล้วทำให้เกิดความหดหู่ หรือเวลารับประทานอาหารก็จะสนทนาแต่เรื่องที่สร้างความเบิกบานใจ หลีกเลี่ยงเรื่องหนักสมอง เคร่งเครียดที่มาบั่นทอนความสุขในระหว่างนั้น แม้แต่เรื่องความสุขทางเพศ เขายังเลือกความงามทางกายภาพของฝ่ายหญิงมากกว่าจะใส่ใจในคุณสมบัติด้านอื่นของเธอ เพราะเห็นว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นกว่า

มงแตนญ์อธิบายความหมายของคำกริยา "ใช้เวลา" (passer le temps) เพื่อชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างการใช้เวลาให้ผ่านไปกับการใช้เวลาเพื่อรื่นรมย์กับความสุขในช่วงเวลานั้น ถ้าเขากล่าวว่า "Je passe le temps" หรือฉันใช้เวลาให้ผ่านไป หมายความว่าช่วงเวลานั้นมีแต่ความเลวร้ายที่จะต้องให้ผ่านไปเร็ว ๆ แต่เขาจะไม่ใช้คำกริยานี้ในช่วงเวลาที่น่าอภิรมย์ เขาต้องหยุดนิ่ง ลิ้มรส ดื่มด่ำความสุขให้เนิ่นนาน จุใจเท่าที่จะทำได้ เขาฝึกใจให้จดจ่ออยู่กับความหฤหรรษ์ที่อยู่เบื้องหน้า ไม่ยอมเผลอไผลไปคิดเรื่องอื่นที่มาทำให้ความสุขในช่วงเวลานั้นคลายจางลง เขากล่าวว่า

> *"เมื่อข้าพเจ้าเต้นรำ ข้าพเจ้าก็เต้นรำอย่างมีความสุข เมื่อข้าพเจ้านอนหลับ ข้าพเจ้าก็นอนหลับอย่างสุขสบาย และแม้แต่เมื่อข้าพเจ้าเดินเล่นคนเดียวในสวนที่สวยงาม ถ้าเผอิญเผลอไปคิดถึงเรื่องอื่นที่ไม่ใช่เรื่องการเดินเล่นชมสวนละก็ ข้าพเจ้าต้องรีบหันเหความรู้สึกให้กลับมาสู่ความสงบสุขในการชมสวนทันที"* [44]

มงแตนญ์มีความเห็นว่าคนที่ชอบใช้คำว่า "passe-temps" หรือ passer le temps ซึ่งหมายถึงใช้เวลาให้ผ่านไปนั้นคือคนโง่ที่ไม่รู้จักใช้เวลาในชีวิตของตนให้เกิดประโยชน์สูงสุด ไม่รู้จักใช้ชีวิตให้รื่นรมย์สมสุข แต่กลับปล่อยให้ผ่านพ้นไปอย่างน่าเสียดายมงแตนญ์ได้หยิบยกถ้อยคำของเซเนกา (Seneca) นักปราชญ์ชาวโรมันมาสนับสนุนความคิดของเขาในข้อที่ว่าคนโง่จะใช้ชีวิตที่ปราศจากความสุขในปัจจุบัน เพราะมุ่งแต่

อย่างเต็มอิ่ม จนชีวิตนี้ไม่เหลือสิ่งใดให้ห่วงหา เรียกได้ว่าไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ ดังที่เขาเปล่งวาจาว่า

"ถ้าข้าพเจ้ามีโอกาสได้ใช้ชีวิตใหม่ ข้าพเจ้าก็ขอเลือกใช้ชีวิตดังเช่นที่ได้ดำเนินมาแล้ว ข้าพเจ้าไม่เคยเสียดายเวลาที่ผ่านไปในอดีต และไม่หวั่นเกรงสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต" [47]

เชิงอรรถ

1 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 8, "De l'art de conférer"

2 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 13, "De l'expérience"

3 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 2, "Du repentir"

4 ฌ็อง กัลแว็ง (Jean Calvin) เป็นผู้ก่อตั้งศาสนาปฏิรูปนิกายนี้ เขาเป็นชาวเมืองบาเซิล ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ศาสนานิกายนี้มุ่งเน้นเรื่องบาปกำเนิดและพระคุณการุณย์ของพระผู้เป็นเจ้าต้องการให้คริสต์ศาสนิกชนยึดมั่นคำสอนศาสนาจากพระคัมภีร์ไบเบิลโดยตรง โดยไม่ผ่านการตีความจากศาสนจักร

5 อาณาจักรทางภาคตะวันตกเฉียงใต้ของฝรั่งเศสใกล้เขตแดนสเปน อองตวน เดอ บูร์บง กษัตริย์แห่งนาวาร์สืบเชื้อสายมาจาก Saint Louis หรือกษัตริย์หลุยส์ที่ 9 อภิเษกสมรสกับฌานน์ ดัลเบรต์ (Jeanne d'Albret)หลานสาวของกษัตริย์ฟรองซัวส์ที่หนึ่งแห่งฝรั่งเศส มีบุตรชายคือออองรี เดอ บูร์บงหรือกษัตริย์ออองรี เดอ นาวาร์ ซึ่งจะครองราชย์เป็นกษัตริย์ฝรั่งเศสทรงพระนามว่ากษัตริย์ออองรีที่สี่ ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์บูร์บง อาณาจักรนาวาร์ได้ผนวกเป็นส่วนหนึ่งของฝรั่งเศสในปีค.ศ.1594

6 กษัตริย์ชาร์ลส์ที่เก้าแห่งฝรั่งเศสได้ทรงบัญชาให้ทำการทำลายล้างพวกโปรแตสแตนท์อย่างโหดเหี้ยมตามคำยุยงของพระนางกัทเธอริน เดอ เมดิชิส์ (Catherine de Médicis) พระราชมารดา ในตอนเช้ามืดวันที่ 24 สิงหาคม ค.ศ.1572 พวกคาทอลิกได้ลงมือสังหารพวกโปรแตสแตนท์ในปารีสอย่างบ้าคลั่ง จนแม่น้ำแซนแดงฉานด้วยหยาดเลือดของผู้เคราะห์ร้ายจำนวน 3,000 - 4,000 คน

7 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 12, "De la physionomie"

8 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 10, "De ménager sa volonté"

9 เนื่องจากในระยะนั้น รัฐบาลกลางของฝรั่งเศสยังมีอำนาจครอบครองแคว้นกุยแยน(Guyenne) ซึ่งมีบอร์โดซ์เป็นเมืองหลวงไม่ได้เต็มที่ เพราะแคว้นนี้เพิ่งกลับมาอยู่ใต้การปกครองของฝรั่งเศสได้เพียง 75 ปีคือในปีค.ศ.1553 หลังจากที่เคยตกอยู่ในความครอบครองของอังกฤษมาถึง 300 ปี ชาวเมืองยังรู้สึกว่าตนเป็นชาวกาสก็งหรือชาวเปริกอรด์มากกว่าจะเป็นชาวฝรั่งเศส พวกเขาเคยลุกฮือก่อการกบฏต่อต้านภาษีเกลือในรัชสมัยของกษัตริย์ออองรีที่สอง แต่ถูกรัฐบาลปราบปรามอย่างราบคาบ ในช่วงเวลาที่ปิแยร์ เอเก็ม บิดาของมงแตนญ์ดำรงตำแหน่งเป็นมุขมนตรีหรือในสมัยของมงแตนญ์เอง ทั้งสองต้องมีภารกิจที่ยากยิ่งในการรักษาวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมของแคว้นให้คงอยู่ แต่ขณะเดียวกัน ก็ต้องพยายามให้ชาวเมืองยอมรับอำนาจกษัตริย์และกฎหมายพื้นฐานของราชอาณาจักร อีกทั้งยังต้องทำการเจรจากับรัฐบาลเพื่อขอผ่อนปรนในการเก็บภาษี

10 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre X, "De ménager sa volonté"

11 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 9, "De la vanité"

12 อ้างตาม Madeleine Lazard : **Michel de Montaigne**, Paris, Fayard, 1992. หน้า 163

13 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 13, "De l'expérience"

14 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 5, "Sur les vers de Virgile"

15 เพื่อนผู้พิพากษาของมงแตนญ์ชื่อฟลอริมงด์ เดอ เรย์มงด์ (Florimond de Raemond) ได้บันทึกคำสารภาพของมงแตนญ์เกี่ยวกับการปฏิบัติต่อภรรยาอย่างเรียบง่าย ในตอนหนึ่ง มงแตนญ์เล่าว่าเขาเห็นแต่ใบหน้าและมือของภรรยาเท่านั้น และไม่เคยเห็นแม้แต่หน้าอกของเธอ ทั้งๆที่เธอเป็นผู้หญิงที่สวยคนหนึ่ง อ้างตาม Madeleine Lazard : **Michel de Montaigne**, op.cit., หน้า 146

16 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 5, "Sur les vers de Virgile"

17 Montaigne : **Les Essais, Livre II**, Chapitre 12, "Apologie de Raymond Sebond"

18 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 9, "De la vanité"

19 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 10, "De ménager sa volonté"

20 Ibid.

21 Ibid.

22 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 9, "De la vanité" et Chapitre 11, "Des boiteux"

23 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre Premier, "De l'utile et de l'honnête"
กล่าวอ้างถึงนิทานชาวบ้านที่แพร่หลายเล่าถึงหญิงชราเจ้าเล่ห์ผู้หนึ่งที่ยื่นเทียนให้แก่แซงต์มิเชล และอีกเล่มหนึ่งแก่มังกรซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของปีศาจ ศัตรูของนักบุญ

24 Ibid. นำมาจากคำพูดของปานูร์จ (Panurge) ตัวละครในเรื่อง **Le Tiers Livre** ของราเบอเลส์ที่กล่าวว่า "ข้าพเจ้าจะยึดมั่นความเชื่อทางศาสนาไปจนถึงกองไฟเท่านั้น" (Je le maintiens jusques au feu exclusivement) ส่วนมงแตนญ์กล่าวว่า "Je suivrai le bon parti jusqu'au feu, mais exclusivement si je puis"

25 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 3, "De trois commerces"

26 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 13, "De l'expérience"

27 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 10, "De ménager sa volonté"

28 Jean Lacouture : **Montaigne à cheval**, Paris, Editions du Seuil, 1996 หน้า 251

29 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 10, "De ménager sa volonté"

30 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 4 "De la diversion"

31 ผู้ต้องหาจะถูกนำมาซักถามด้วยคำถามที่เตรียมเอาไว้ล่วงหน้า ในระหว่างการซักถาม เขาจะถูกทรมานเพื่อให้รับสารภาพ เพราะเชื่อว่าผู้กระทำผิดจะไม่สามารถทนต่อความเจ็บปวดได้และจะต้องสารภาพความผิดออกมา ส่วนผู้ที่บริสุทธิ์จะทนต่อการถูกทรมานได้

32 อ้างตาม Géralde Nakam : **Les Essais de Montaigne, Miroir et procès de leur temps**, Paris, Librairie A-G Nizet, 1984,หน้า 378

33 ในปีค.ศ.1576 มงแตนญ์ให้สร้างเหรียญจำลองภาพของเขา ด้านหนึ่งเป็นภาพตราประจำตระกูลล้อมรอบด้วยสายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นแซงต์-มิแชล อีกด้านหนึ่งจารึกปีค.ศ.1576 และอายุของเขาคือ 42 ปี พร้อมทั้งคติประจำใจของเซ็กส์ตุส เอ็มพิริคุส (Sextus Empiricus) นักปราชญ์ชาวกรีก เป็นภาษากรีกที่มีความหมายว่า "ข้าพเจ้ารู้อะไรบ้าง? (Que sais-je?) อักษรนี้อยู่ใต้ตาชั่งที่ถาดสองข้างมีความสมดุลกัน มีการตีความหมายของ Que sais-je? ไปอย่างหลากหลาย

34 มีผู้ประเมินว่าหนังสือในห้องสมุดของมงแตนญ์มีจำนวนนับพันเล่ม

35 ความเจ็บปวดในช่วงเวลาที่โรคนิ่วในกระเพาะปัสสาวะกำเริบ

36 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 3, "De trois commerces"

37 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 9, "De la vanité"

38 Ibid.

39 Ibid. เป็นที่น่าสังเกตว่ามงแตนญ์เสนอหลักการแห่งภราดรภาพของมนุษยชาติก่อนวอลแตร์ ในบทนิพนธ์ชื่อ **Trait sur la tolérance** (ค.ศ.1763) วอลแตร์เขียนไว้ว่า

"ข้าพเจ้าขอให้ท่านจงถือว่ามนุษย์ทุกผู้ทุกนามเป็นพี่น้องของเรา ชาวตุรกีพี่น้องของข้าพเจ้า ชาวจีน ชาวยิว ชาวสยามก็เช่นกัน ก็เราทั้งหมดมิได้เป็นบุตรของบิดาเดียวกัน และเป็นสัตว์โลกของพระเจ้าองค์เดียวกันดอกหรือ"

40 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 13, "De l'expérience"

41 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 9, "De la vanité"

42 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 13, "De l'expérience"

43 Ibid.

44 Ibid.

45 Ibid.

46 Ibid.

47 Montaigne : **Les Essais, Livre III**, Chapitre 2, "Du repentir"

บรรณานุกรม

งานวรรณกรรม

Montaigne : **Les Essais, Livre I, II, III** , Traduction en français moderne par André Lanly, Paris, Honoré Champion, 1989.

Montaigne : **Les Essais**, Edition établie et présentée par Claude Pinganaud, Paris, Arléa, 1992.

งานวิจารณ์

Aulotte, Robert : "Montaigne et le devoir d'être heureux" in **Actes du colloque international Montaigne**, Edités par Marcel Tetel, Paris, Nizet,1983. pp.9-15

Bellenger, Yvonne : **Montaigne, Une fête pour l'esprit**, Paris, Editions Balland, 1987.

Coleman, Dorothy Gabe : **Montaigne's Essais**, London, Allen & Unwin, 1987.

Conche, Marcel : **Montaigne et la philosophie**, Paris, Editions de Mégare, 1992.

Galleret, Paul : **Essais de Montaigne**, choix et présentation, Paris, Union générale d'éditions, 1978.

Lacouture, Jean : **Montaigne à cheval,** Paris, Editions du Seuil, 1996.

Lazard, Madeleine : **Michel de Montaigne**, Paris, Fayard, 1992.

Mathieu, Gisèle : **Les Essais**, Textes choisis, Paris, Hachette, 1976.

Nakam, Géralde : **Les Essais de Montaigne, Miroir et procès de leur temps**, Paris, Nizet, 1984.

Starobinski, Jean : **Montaigne en mouvement**, Paris, Gallimard, 1993.

Tournon, André : **Montaigne en toutes lettres,** Paris, Bordas, 1989.